

טקס מפלג – הקראת פסק הדין במשפט דרעי כאירוע מדיה של נידוי והשפלה

יעקב ידגר*

מאמר זה בוחן את שידורה הרדיופוני הישיר של הקראת פסק הדין במשפטו של אריה דרעי ב־17 במאָרס 1999 [המשפט שנידונו בו האשמות ב"תיק האישי" נגד דרעי, ת"פ 305/93 מדינת ישראל נ' אריה דרעי (טרם פורסם)]. המאמר טוען שנסיונותיה הייחודיות של הקראה פומבית ומתוקשרת זו מחייבות את ניתוחו של המעשה המשפטי כאירוע תקשורתי, פוליטי, תרבותי וחברתי ייחודי, כזה העונה לדפוס של "אירועי מדיה", שעניינו הוא נידויו החברתי התרבותי והפוליטי של הנאשם. המאמר פותח בסקירה תאורטית של המחקר בנושא אירועי מדיה. בהקשר זה נידונים מאפייניה של הסוגה התקשורתית הייחודית של "אירועי המדיה", הפונקציות החברתיות (איינטגרטיביות או קונפליקטואליות) של שידורים טקסיים אלו, והסוגיה הייחודית של אירועי מדיה של נידוי והשפלה. לאחר מכן המאמר עובר לדון באופיו הייחודי של השידור הרדיופוני של הקראת פסק הדין. בהקשר זה המאמר טוען ששידור הקראת פסק הדין היה למקרה ייחודי של אירוע מדיה רדיופוני, ולא טלוויזיוני. השלכתה הראשית של תכונה ייחודית זו היא שבית המשפט, כמארגן האירוע, נהנה מעמדה מוערפת (על פני אמצעי התקשורת) בהכתבתו של מסר האירוע. לאחר מכן המאמר עובר לניתוח פרשני של ה"טקסט" של האירוע, שעל בסיסו נטען שיש לזהות את הקראת פסק הדין כאירוע מדיה של נידוי והשפלה. המאמר מסיים בבחינת השלכותיו הפוליטיות והחברתיות של האירוע על החברה הישראלית. המאמר טוען שבמצבים שחסר מרכז עקבי ומוסכם של ערכים וזהות, אירועי מדיה של נידוי והשפלה, בשמשם כסוג ייחודי של טקס חברתי, עשויים לשמש כורזו של התפוררות חברתית.

* ד"ר, מרצה במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר־אילן.
אני חב תודה לפרופ' ישעיהו (צ'ארלס) ליבמן ו"ל ולפרופ' גיימס קארי יבדל"א על הערותיהם מאירות העיניים. טיעוניו המרכזיים של המאמר נידונו גם במאמרי: Yaacov Yadgar, "A Disintegrating Ritual: The Reading of the Deri Verdict as a Media Event of Degradation", *Critical Studies in Media Communication* (2003) 204.

א. מבוא. ב. רקע תאורטי: אירועי מדיה – בין שילוב לקונפליקט: 1. המסגרת התאורטית והמושגית של דיין וכץ: (א) מאפייניהם של אירועי מדיה; (ב) הרחבת: הפונקציה המאחדת – טיפול בקונפליקטים; (ג) "תסריטי" האירועים; (ד) מקורות הביקורת על הגישה של דיין וכץ. 2. הערותיו של קארי לתאוריה: (א) הגדרת זהות לאומית באמצעות תיחומם של גבולות והותיים – טקסים של נידוי והחרמה; (ב) אירועי מדיה של נידוי והשפלה. ג. הקראת פסק הדין במשפט דרעי כאירוע מדיה רדיופוני: 1. בחינת מאפייניו של השידור כאירוע מדיה; 2. המקרה הייחודי של הסיקור הטלוויזיוני, שאינו מהווה אירוע מדיה; 3. ההשלכות הייחודיות של בלעדיות המדיום הרדיופוני. ד. הקראת פסק הדין במשפט דרעי כאירוע מדיה של נידוי והשפלה: 1. הטקסט של האירוע – עמדתו הייחודית של השופט; 2. דמותו של דרעי כתכנן מושחת; 3. דרעי כאב טיפוס של חרדי; 4. דרעי כמכחישים של החוק והסדר. ה. ההשלכות החברתיות של האירוע – פילוג: 1. אירוע מדיה של נידוי והשפלה בהיעדרו של מרכז ערכי והותי; 2. שאלת השטעים שבנו את הטקסט; 3. חלקו של הקהל בטקסט. ו. סיכום – נקודת מבט קונפליקטואלית להבנת אירועי מדיה.

א. מבוא

מאמר זה בוחן את שידור הרדיו הישיר של הקראת פסק הדין במשפטו של אריה דרעי ב־17 במאמר 1999 (המשפט שנידונו בו האשמות ב"תיק האישי" נגד דרעי).¹ המאמר טוען, שנסיבותיה הייחודיות של ההקראה הפומבית והמתקשרת מחייבות את ניתוחו של האירוע המשפטי כאירוע תקשורתי, פוליטי, תרבותי וחברתי ייחודי, כזה העונה לדפוס של "אירועי מדיה", ועניינו הוא נידויו החברתי והתרבותי והפוליטי של הנאשם. המאמר פותח בסקירה תאורטית של המחקר בנושא אירועי מדיה. בהקשר זה יידונו מאפייניה של הסוגה התקשורתית הייחודית של "אירועי המדיה", הפונקציות החברתיות (אינטגרטיביות או קונפליקטואליות) של שידורים טקסיים כאלה, והסוגיה הייחודית של אירועי מדיה של נידוי והשפלה. לאחר מכן המאמר עובר לדון באופיו הייחודי של השידור הרדיופוני של הקראת פסק הדין. בהקשר זה המאמר טוען ששידור הקראת פסק הדין היה למקרה ייחודי של אירוע מדיה רדיופוני ולא טלוויזיוני. השלכתה הראשית של תכונה ייחודית זו היא שבית המשפט, כמארגן האירוע, נהנה מעמדה מועדפת (על פני אמצעי התקשורת) בהכתבתו של מסר האירוע. בפרק שלאחר מכן המאמר עוסק בניתוח פרשני של ה"טקסט" של האירוע, שעל בסיסו נטען שיש לזהות את הקראת פסק הדין כאירוע מדיה של נידוי והשפלה. המאמר מסיים בבחינת השלכותיו הפוליטיות והחברתיות של האירוע על החברה הישראלית. המאמר טוען, שבמצבים שחסרים מרכז עקבי ומוסכם של ערכים וזהות, אירועי מדיה של נידוי והשפלה, כסוג ייחודי של טקסט חברתי, עלולים לשמש כזרז של התפוררות חברתית.

1. ת"פ (י-ם) 305/93 מדינת ישראל נ' דרעי (לא פורסם) (להלן: ת"פ דרעי).

אפתח בסקירה של הרקע התאורטי הרלוונטי. ראשית, אדון במאפייניהם המקובלים של אירועי המדיה, כפי שניסחו אותם דניאל דיין ואליהוא כץ (Dayan and Katz) במחקרם החלוצי על הנושא.² לאחר מכן אעבור לדון בהערותיו של גיימס קארי (Carey) על התאוריה של דיין וכץ, ועל תוספותיו המתקנות לה.³

ב. רקע תאורטי: אירועי מדיה – בין שילוב לקונפליקט

1. המסגרת התאורטית והמושגית של דיין וכץ

(א) מאפייניהם של אירועי מדיה

אירועי המדיה הם שידורים חיים של אירועים גדולים, שזוכים לצפייה יוצאת דופן בהיקפה ובאופייה ובמשמעותה. אלו הם שידורים טלוויזיוניים ייחודיים, הנושאים אופי חגיגי וטקסי. דיין וכץ מפרטים רשימה ארוכה למדי של גורמים "הכרחיים"⁴ להפיכתו של שידור טלוויזיוני לאירוע מדיה. שידורים אלו מהווים הפרעה או שבירה של השגרה; השידורים הם מונופוליסטיים, במובן זה שכל הערוצים משרדים אותם על חשבון לוח השידורים הרגיל שלהם; אלו הם שידורים חיים וישירים; האירועים מאורגנים מחוץ לאמצעי התקשורת, בדרך כלל על ידי מוסדות ממסדיים מובהקים; האירועים מתוכננים מראש לפרטיהם; הם מוצגים בטקסיות ובהגיגות במעין הילת קודש; הם מחשמלים קהלים גדולים; הם מאופיינים בנורמה של צפייה (הנורמה היא ש"כולם צופים בשידור"); הם הגמוניים ומוצגים כהיסטוריה בהתרחשותה; ולבסוף, "אפילו כאשר השידורים עוסקים בקונפליקט – כפי שהם אכן עושים – הם מעלים על גס לא את הקונפליקט כי אם את ההתפייסות ... השידורים הללו מאחדים חברות בפעימת לב קולקטיבית ומעוררים את אשרורה של הנאמנות לחברה ולסמכות הלגיטימית בה."⁵

שני המאפיינים האחרונים מאירים באחת את המשימה שנטלו עליהם דיין וכץ להביא את האנתרופולוגיה של הטקס, כפי שניסחו אותה "אבות התחום", בראשם דורקהיים (Durkheim), הנדלמן (Handelman), לוי-שטראוס (Levi-Strauss) וטרנר (Turner) אל תחומה של תקשורת ההמונים. הם עושים זאת מעמדה "נאו-דורקהיימית",⁶ שבמרכזה עומדת ההכרה (וההערכה) של אופיים ושל כוחם המשלב של הסמלים. דיין וכץ מדגישים, כי אירועי המדיה כובשים הן את הזמן והן את המקום, בדיוק כמו חגים, ולפיכך מהווים חלק מהדת האזרחית.⁷ הצפייה בהם היא צפייה טקסית, ורחוקה מלהיות צפייה של קבלת מידע או שעשוע; צפייה זו היא תחליף עכשווי להשתתפות פעילה בטקס.

2. Daniel Dayan and Elihu Katz, *Media Events: The Live Broadcasting of History* (1992).

3. James W. Carey, "Political Ritual on Television: Episodes in the History of Shame, Degradation and Excommunication", *Media, Ritual & Identity* (Tamar Liebes and James Curran – eds., 1998) 42.

4. כך במקור Dayan and Katz (לעיל, הערה 2), בעמ' 9.

5. שם, בעמ' 8-9. כל התרגומים במאמר הם של המחבר.

6. Steven Lukes, "Political Ritual and Social Integration", 9 *Sociology* (1975) 289.

7. המושג "דת אזרחית" בא לזהות את מה שהוא הקדוש והמקודש ביותר בתרבות הפוליטית. זו

בעשותם כן, דיין וכץ תופסים עמדה כאחד מהדיונים המחקריים המרתקים ביותר; זה העוסק בתפקודם הפוליטי של הסמלים בכלל ושל הטקסים בפרט. בהתדיינות זו, המתנהלת בין אלו הדוגלים בעמדה הפונקציונלית ורואים את הסמלים כספקי משמעות לבין אלו המדגישים את אופיים המניפולטיבי של הסמלים ורואים אותם ככלי נשק במאבק מעמדי וסמלי מתמשך,⁸ דיין וכץ עומדים בבירור לצדם של הראשונים ומדגישים את תפקידם החשוב של הטקסים ביצירתה של סולידריות בקבוצה נתונה באמצעות פיוס.

(ב) הרחבה: הפונקציה המאחדת – טיפול בקונפליקטים

הגישה הפונקציונלית, הנאו-דורקהיימית, רואה את הטקסים כמהותיים ליצירתה של הרמוניה קבוצתית, הצומחת מתוך אינטרסים אישיים ומשותפים כאחד. הטקסים נתפסים כפעולות היוצרות זהות, ובתורן מגדירות את גבולות הקבוצה, משמרים תחושה של "יחד" ומבטיחים את מחויבותו של הפרט כלפי הקולקטיב.⁹ גישה זו מייחסת ארבעה תפקידים לטקסים (ולסמלים באופן כללי): הטקסים נתפסים כעדות לקיומו של שיתוף ערכי, כביטוי של שיתוף שכוה, כמכניזם המביא לביטוי של שיתוף ערכי, וחשוב מכול, כמי שיוצרים שיתוף כזה.¹⁰ וכך, לשיטתם של דיין וכץ, אירועי המדיה מתפקדים לעולם כגורם מאחד ומשלב, בשדרם מסרים של פיוס, פשרה ואחדות. בעבורם התפקיד המאחד והמפייס הנו מרכיב הכרחי בכל אירוע מדיה, כמתחייב (לשיטתה של הגישה הנאו-דורקהיימית) מאופיים הטקסי. המסר של אירועי המדיה, הם קובעים, הוא תמיד מסר של פשרה ופיוס: המשתתפים מוזמנים להתעלות אל מעבר לקונפליקט ולבנות אחדות קולקטיבית.¹¹

חשוב להדגיש כאן את מה שדיין וכץ עצמם מציינים: אירועי המדיה אינם בורחים מהקונפליקטים. רבים מאירועי המדיה אכן מדברים במישרין על קונפליקטים, אחרים רומזים להם, ואולם הם עסוקים תמיד בפתרון הקונפליקטים שהם מזכירים, או למצער בניסיון להתמודד עמם במתינות. מכל מקום לעולם לא יעסקו בהדגשתם של הקונפליקטים. פתרון הקונפליקטים או "הרגעתם" נעשה בשורה של דרכים: אירועי המדיה עשויים להעביר את הקונפליקט הפוליטי למרחב אחר (הספורט למשל); הם יכולים גם לתחום את הקונפליקט ולמוערו; לעתים הם יכולים לעשות זאת על ידי הרחקת הקונפליקט, כך שיפנה מקום

המסגרת המאחדת של אמונות, ערכים, סמלים, טקסים ומיתוסים פוליטיים. ראו: Charles S. Liebman and Eliezer Don-Yehiya, *Civil Religion in Israel: Traditional Judaism and Political Culture in the Jewish State* (1983).

8. Rebecca E. Klatch, "Of Meanings & Masters: Political Symbolism & Symbolic Action", 21 *Polity* (1988) 137; Joseph R. Gusfield and Jerzy Michalowicz, "Secular Symbolism: Studies of Ritual, Ceremony, and the Symbolic Order in Modern Life", 10 *Annual Review of Sociology* (1984) 417.

9. Klatch (לעיל, הערה 8), בעמ' 138-140.

10. Lukes (לעיל, הערה 6), בעמ' 296.

11. Dayan and Katz (לעיל, הערה 2), בעמ' 12.

לערכים משותפים, למסורת ולאחדות; ובמקרה המשמעותי ביותר, אירועי המדיה יכולים "לאדות" את הקונפליקט, קרי: להרחיקו באמצעות יצירת אחדות רגשית חזקה מאוד, גם אם רגעית.¹²

(ג) "תסריטי" האירועים

האירועים מחולקים על ידי דיין וכץ לשלושה סוגים טיפוסיים: תחרויות, כיבושים או הכתרות. אלו הם מבנים סיפוריים, תסריטים, שקובעים את האפשרויות הנרטיביות המרכזיות בתוך הסוגה. התסריטים האלה קובעים את חלוקת התפקידים ואת האופן שישומו. "כיבושים" הם סיפורים שבהם הגיבור הבודד פורץ גבולות בלתי אפשריים. צעד אדיר לכלל האנושות באמצעות אדם בודד. בדרך כלל יש להם השפעה משמעותית על החיים מחוץ לטלוויזיה. הנחיתה על הירח מהווה דוגמה בולטת של תסריט כזה. ה"כיבושים", לעומת זאת, נעים בין משחק כדורגל לעימותים נשיאותיים. התחום שלהם הוא הפוליטיקה והספורט. אלו הם קרבות בין אלופים, שמתנהלים על פי חוקים ברורים. הם מגייסים קהל גדול. לעתים הם מוצגים כמשחק, לעתים כאירוע אמתי לכל דבר, אבל יש בהם תמיד הרבה רווח או הפסד. ה"הכתרות" הן מצעדים. מבין השלושה (שבשלושתם יש מרכיב טקסי ברור), ההכתרות הן כולן טקס. לוויית ותחנות מלכותיות וממלכתיות הן דוגמה בולטת של תסריט זה.¹³

(ד) מקורות הביקורת על הגישה של דיין וכץ

הביקורת על התזה של דיין וכץ נובעת מאותו המקור שיונקת ממנו הביקורת הבולטת ביותר שנמתחת על הגישה הנאו-דורקהיימית בכללה.¹⁴ סמלים בכלל וטקסים בפרט אינם מעודדים תמיד אחדות ופיוס, בהקשרים שונים, בייחוד, בסיטואציות של פלורליזם תרבותי, הוכיחו סמלים את כוחם בפירור הקבוצה ובערעור האינטגרציה הפנימית בתוכה, כשהם יוצרים זהות קבוצתית מובחנת באמצעות בידולם של חברי הקבוצה מאחרים. מבקריה של הגישה הנאו-דורקהיימית מזכירים לנו שהתפקוד המאחד והמשלב אינו חייב להיעשות באמצעות הרמוניזציה. לעתים אם ברצונך לאחד קבוצה עליך לפרק את החברה הרחבה יותר. הגדרתו של ה"אנחנו", כפי שיוצרים אותה הטקסים, אינה חיובית תמיד. לעתים היא מתרכזת סביב הצגתם השלילית של מי שאינם שייכים לנו, כלומר באמצעות הדחה ולא באמצעות הכללה.¹⁵ סוגיות אלו נוגעות במישרין גם במרכיב או בשחקן מרכזי אחר באירועי המדיה, הלוא הוא הקהל. בשלב זה אמשך להתמקד באירועים עצמם, ואת הדיון בחלקו של הקהל אשמור לסוף המאמר, שם יידונו הדברים בהקשרו הייחודי של מקרה הבוחן ועומד במרכזו של מאמר זה.

12. שם, בעמ' 39.

13. שם, בעמ' 25-26.

14. ראוי: Lukes (לעיל, הערה 6); Crawford Young, *The Politics of Cultural Pluralism* (1976).

15. על מקומו של ה"אחר" בהגדרתה של הזהות הלאומית ראו: Anna Triandafyllidou, "National Identity and the 'Other'", 21 *Ethnic and Racial Studies* (1998) 593.

2. הערותיו של קארי לתאוריה

עד כה עסקתי בעיקרה של הגישה המקורית של דיין וכך ובביקורת הכללית על מקורותיה. עתה אדון בהערותיו של קארי על התאוריה ובהצעותיו לתיקונה בעקבות המקורות הביקורתיים שלעיל.

(א) הגדרת זהות לאומית באמצעות תיחומם של גבולות זהותיים – טקסים של נידוי והחרמה כשהוא מסתמך על המערכת המושגית שתבע בנדיקט אנדרסון,¹⁶ קארי מדגיש את תפקודם של אירועי המדיה כאחד המהווות הלא פזיזים, שבהם האומה ה"מדומינת" מתקיימת. הקיום הזה מחייב את הגדרת הגבולות הסמליים של הקבוצה. האומה אינה תופסת רק מרחב פיזי, גאוגרפי, אלא גם מרחב סמלי, הללים של משמעות, של ערכים ושל זהות. בו בזמן, בניגוד לגבולות הגאוגרפיים הקלים לזיהוי והבנה, המרחב הסימבולי הוא מעורפל ודו-משמעי.

בתורות המודרניות, המרחב הסמלי של האומה מיוצג בראש ובראשונה באמצעי התקשורת, ובאמצעותם הוא נחוה. במרחב זה מתנהלים רוב המאבקים בין קבוצות בדבר ייצוגם של זהויות, התנהגות וערכים, ככללם ההגדרה ה"שלילית" של אותה זהות, קרי: הגדרת ה"אני" דרך האחר. תהליך זה מוכר היטב לחוקרים בתחום הטקסים שמטרתם ביסוסה של זהות וסובבים סביב השפלות, נידוי וחרמות, הורדה בדרגה, והדרה (אקס־קומוניקציה). טקסים אלו הם אירועים רשמיים ומקובלים, הנערכים בכל החברות.

טקסים אלו מיועדים לעורר מצב פסיכולוגי של בושה ותחושה אישית של חוסר ערך, אבל לא תמיד הם מצליחים לעורר את התחושות הללו אצל הפרט. מבחינה חברתית הם מסמנים הורדה חד־משמעית בדרגה, בסטטוס: מהגבוה לנמוך, מהמכובד למנונה, מהקדוש לטמא, מהנורמלי ללא נורמלי. לרוב הם שולחים אדם לגלות: אם פנימית – כאשר האדם נשלח לקיום בלתי נראה, תוך שלילת זכויות מקובלות ממנו וסילוקו מהזירה המקודשת, ואם חיצונית – בדמותו של גירוש פיזי אל מחוץ לגבולותיה הגאוגרפיים של הקבוצה. אלו הם רגעים מסוכנים, בייחוד בדמוקרטיה המחויבות להגנות ולהימנעות מהתאכזרות, שכן אלו הם אירועים של מיזנטרופיה גבוהה ושיטתית.

לפי קארי, טקסים של נידוי והשפלה פסקו מלהיות אירועים ציבוריים בקנה מידה מקומי עם הופעת העיתונים. אמצעי תקשורת ההמונים מאפשרים את פרסום הליטורגיה של ההפרדה. הקהל נבנה על ידי אמצעי התקשורת ובו בזמן נתפס כמיוצג על ידיהם. ההתרחבות והמורכבות של הקהל מייצגים את אמצעי התקשורת לתפקיד בימת טקסי הנידוי וההשפלה.

(ב) אירועי מדיה של נידוי והשפלה

ברוח הערותיו שלעיל, קארי מציע לזהות קטגוריה רביעית של אירועי מדיה: אירועי מדיה של נידוי והשפלה (degradation). הוא מתמקד בסוג של אירועים שדיין וכך עצמם מזכירים רק בקצרה כאירועים מעין־שיפוטיים, "תחרויות", אבל הם חסרים את ההילה של משחק דמוקרטי הוגן המתנהל על פי כללים ברורים ונוקשים. לטענתו של קארי, אלו הם אירועי

16. בנדיקט אנדרסון, קהילות מדומינות – הגיגים על מקורות הלאומיות ועל התפשטותן (דן דאור – מתרגם, האוניברסיטה הפתוחה, תשנ"ט).

מדיה חשובים ביותר, שלא זכו לתשומת הלב הראויה במחקר עד עתה. אין זה הולם לזהות אירועים אלו כ"תחרויות", במונחי התסריטים של דיין וכץ. האירועים הללו אינם בדרגה שווה לכינוסים פוליטיים או לתחרויות ספורט. אין הם עונים לתסריט קבוע מראש, ופעמים רבות לא ניתן לצפות את התפתחותם. הם כאוטיים, ואין בהם סדר ידוע מראש. המשותף להם הוא תחושה מסוימת של מרירות ופצמה שממשיכים לפעפעע גם אחרי שהסתיים האירוע. כמו כן, כל האירועים הללו מבקשים לשלוח משהו לגלות פנימית.

בלמדו את מקרה הבוחן של השימועים שנערכו לשופט רוברט בורק (Bork) בקונגרס של ארצות הברית כמקרה מובהק של אירועי מדיה של השפלה, קארי טוען שטקסים כאלו של נידוי והשפלה טלוויזיוניים הפכו לפרק מכריע במאמץ הדרמטי להגדיר את הגבולות הרחנניים, הרעיוניים והמוסריים של החיים האמריקניים, אותו "זרם מרכזי" המגדיר את ה"אנחנו" האמריקני. קארי טוען שהגבולות שמגדירים את "האמריקניות", כמו כל מבנה סמלי, הם מעורפלים. אין להם הגדרה חדה וברורה. זיהוי של ה"אחר", של מה שנותר מחוץ לזרם המרכזי, מגדיר ומגדיר-מחדש את מה שנמצא במרכז בתוך הזרם המרכזי. קיומם של אירועים שכאלו הכרחי מפעם לפעם לשימור תחושה ברורה של זהות קולקטיבית ופרטית כאחד. הם מגדירים ומאשררים את הגבולות "שלנו", את ה"אנחנו", ובו בזמן מסמנים את ה"הם". אירועי מדיה של נידוי והשפלה הנם התרחשויות בעלות חשיבות ייחודית, הסדר חברתי בהם מסורטט בזמן ובמרחב, ו"קווי המתאר של החברה נחקקים אל תוך גופותיהם של אורחיה".¹⁷

בניגוד לשלוש הקטגוריות המשלבות והמאחדות של אירועי המדיה שמציעים דיין וכץ, לאירועי המדיה של נידוי והשפלה יש בעיקר כוח מפרק ולא מאחד. האירועים הללו אינם מקדמים פשרה, פיוס והסכמה סביב ערכיה המרכזיים של החברה. הם מעודדים ומחזקים את המאבק על עצם הגדרתם של הערכים הללו ועל משמעותם. וכשם שאירועי מדיה "חיוביים" נוטים ליצור קונסנסוס ולא רק לחשוף אותו, אירועי מדיה של נידוי והשפלה יכולים ליצור קונפליקטים ולחשוף אותם; הם היו לדרמות חברתיות של נידוי והדרה שלא זו בלבד שהן יוצרות וחושפות ערכים בסיסיים של החברה אלא גם חושפות ויוצרות את המבנה החברתי ואת השסעים הבסיסיים, ולרוב הבלתי ניתנים לאיחוי, של המבנה החברתי הזה.¹⁸

אם כן, קארי מבקש לטעון שהתמקדותם של דיין וכץ (כמו שותפיהם למחנה הנאו-דורקהיימי) בטקסים טלוויזיוניים מאחדים הסיטה את תשומת לבם מטקסים של פירוד, שיסוע, הדרה והדגשת הקטבים. כאמור, התזה שאירועי המדיה מהווים ביטוי של ערכיה המרכזיים של החברה בשילוב הרעיון שמוסדות חברתיים מרכזיים וקוקים בהכרח לארגון הטקסים לשם שילובה של החברה ואיחודה, מכוונת לכך שאירועי המדיה הם בעיקרון אינטגרטיביים במובנה הרחב יותר של החברה. ואולם המקרה שחקר קארי, כמו גם המשפחה הגדולה של אירועים הכלולים בה, מלמדים על חריגה מחגיגת הקונסנסוס: אירועי מדיה של נידוי והשפלה נוגעים בערכים המרכזיים המקודשים של החברה באמצעות יצירת דיסנסוס ולא באמצעות קונסנסוס.

17. Carey (לעיל, הערה 3), בעמ' 60.

18. שם, בעמ' 46-47.

האירועים האלה יוצרים את הדת האזרחית ומגדירים אותה מחדש על ידי סרטוט קווי השייכות וההדרה החברתיים. הם מפלגים את הקבוצה הרחבה יותר, אם כי אולי הם מאחדים קבוצות קטנות יותר בהיקפן. בדרך כלל אירועי מדיה של גידוי והשפלה אינם יוצרים קתרוס ואינם מביאים עמם הקלה. נהפוך הוא, הם יוצרים הפרדה וקיטוב ומעוררים אי-שקט חברתי. מכיוון שהאירועים טעונים מאוד, עמוסים בסיכון גבוה ויש בהם מפסידים ומנצחים אמיתיים, הם מתעלים לרמה הייחודית של אירועי מדיה.

כך אירועי מדיה של גידוי והשפלה יוצרים (או מחזקים) זהויות, אבל בניגוד להטיה הנאו-דורקהיימית לכיוונו של הקונסנסוס, אין הם עושים זאת דרך שילוב והסכמה. במקום זאת אירועים אלו של גידוי והשפלה מסרטטים את מתוויה של הזהות על ידי הדרה ומחלוקת. ה"אנחנו" מזוהה בעיקר במונחים שליליים, באמצעות התשובה לשאלה "מי אינו חלק מאתנו?" במקום לשאלה "מי אנחנו?" האירועים מעוררים רגשות שליליים של זרות ועוינות, אבל תוך כדי כך הם גם בונים מחדש ומאשררים באופן משתמע לבה חיובית של זהות. במובן זה יש להבין אירועי מדיה של גידוי והשפלה במובנם של סמלים שהיו למרכון של יריבויות אתניות ולאומיות. העיר ירושלים, בהקשר הישראלי-הפלסטיני ודגל הקונפדרציה הדרומי, בהקשר האמריקני, הם דוגמה בולטת לסמלים כאלו. אין הם מצליחים לאחד קהילות רחבות יותר, ולמעשה מפלגות אותן, אבל בו בזמן הם יוצרים קבוצות משנה בתוך הקהילות הרחבות ומחזקים את הזהויות הנבדלות של הקבוצות הקטנות.

עם תום הדיון ברקע התאורטי הרלוונטי להצגתה של התזה שלי אעבור למרכיב הראשון בטיעוני, שיבחן את מאפייניו הייחודיים של שידור הקראת פסק הדין כאירוע מדיה. בהקשר זה ייבחן אופיו הייחודי של האירוע התקשורתי, בהיותו משודר ברדיו אך לא בטלוויזיה. לעובדה זו יש כמה השלכות חשובות לגבי סוגיית עיצובו של הטקס הציבורי הנידון, השלכות שיידונו בהמשך דבריי כאן. לאחר ביסוס הטיעון אגיע ללבת המאמר ואנתח את "טקסט הטקס" של הקראת פסק הדין כאירוע מדיה של גידוי והשפלה.

ג. הקראת פסק הדין במשפט דרעי כאירוע מדיה רדיופוני

1. בחינת מאפייניו של השידור כאירוע מדיה

שידור הקראתו הפומבית של פסק הדין במשפט דרעי נשא את כלל המאפיינים המהותיים של אירוע מדיה: האירוע המשודר היה הפרה של השגרה; הוא היווה נקודה ייחודית במהלך הזמנים, שבה נדמה היה ש"כולם" מפנים אליה את תשומת לבם. השידור היה מוגופוליסטי: שתי תחנות הרדיו הלאומיות (רשת ב וגלי צה"ל) הפסיקו את שידוריהן הרגילים ועברו למתכונת של "גל פתוח" – שידור חי, ישיר ומתמשך הסובב סביב אירוע חדשותי מרכזי ובודד. פורמט זה מוכר למאזיני הרדיו הן מסיקורם של אירועים טקסיים (כגון בחירות לכנסת או לוויות ממלכתיות) והן מסיקורם של אירועים בלתי צפויים, כגון פיגועי טרור המובילים למה שכינתה תמר ליבס (Liebes) "מרתונים של אסונות".¹⁹

19. Tamar Liebes, "Television's Disaster Marathons: A Danger for Democratic Process?", *Media, Ritual and Identity* (Tamar Liebes and James Curran – eds., 1998) 71

במרכזה של תכנית "הגל הפתוח" עמד השידור הרצוף של הקראתו המלאה של המבוא לפסק הדין (שאר חלקיו של פסק הדין לא הוקראו בבית המשפט) מפיו של השופט יעקב צמח.²⁰ שני ערוצי הטלוויזיה קטעו גם הם את תכנית שידורי הבוקר הרגילה שלהם ושידורו גם כן במתכונת של גל פתוח אף על פי שנמנעה מהם הגישה לאולם בית המשפט. לפיכך הם הסתפקו בשידור קולי קצר של פסק הדין - הודעת השופט צמח כי בית המשפט מצא את הנאשמים אשמים במרבית סעיפי האישום - ועברו לדיון טלוויזיוני מתמשך שעיקרו פרשנויות משפטיות ותגובות פוליטיות לפסק הדין. התנאים הייחודיים של הסיקור הטלוויזיוני המקיף את פסק הדין, ההתמקדות יוצאת הדופן בסיפור בלא יכולת להביא את ההתרחשות עצמה אל המסך, יצרו מקרה מרתק של "פתולוגיה" של אירוע מדיה. אדון בנקודה זו בהמשך דבריי.

מכל מקום, השידור הרדיופוני החי היה גם אירוע בלתי צפוי במובן זה שהחלטתו הסופית של בית המשפט ונימתו הכללית של פסק הדין היו בגדר תעלומה גדולה. האירוע אורגן כולו מחוץ למדיה, באחד המרחבים המקודשים ביותר בדת האזרחית הישראלית, אולם בית המשפט.²¹ בית המשפט הוא גם הגוף הציבורי, השרוי עמוק בתוך הממסד, שארגן את האירוע כשאמצעי התקשורת משתפים עמו פעולה. האירוע תוכנן מראש: פסק הדין נכתב במשך תקופה ארוכה; פניית אמצעי התקשורת בבקשה לשדר את האירוע, הדיון בבקשה ומתן האישור התנהלו בשבועות שקדמו לאירוע עצמו.²² אמצעי התקשורת הקדישו משאבים רבים של זמן ומקום להכנה להקראת פסק הדין, כשהם "מכינים" את קהלם לקראת האירוע ויוצרים ציפייה (ה"build up") לקראתו. כלומר, בלשונם של דיין וכץ, קדם לאירוע פרק זמן אקטיבי של ציפייה לבאות. האירוע הוצג באופן טקסי וממלכתי הן על ידי מנחה האירוע, השופט יעקב צמח שקרא את פסק הדין, והן על ידי השדרנים, הפרשנים שליוו את השידור. כציפה משתתף נדמה לי שלא יהיה זה מופרך לטעון גם שהאירוע השמל קהלים גדולים: כאלו שתמכו בפסק הדין וחגגו את מה שהם ראו כניצחון החוק והצדק, וכאלו שתמכו בנאשם וראו את המשפט כולו, בראשו פסק הדין המאשים, כרדיפתם של דרעי והקהל

20. השופט צמח עמד בראש הרכב השופטים, שכלל גם את השופטות מוסיה ארד ומרים נאור.
 21. על מקומו הייחודי וה"מקודש" של בית המשפט במערכת האמונות והערכים הדמוקרטית בישראל ראו עוז אלמוג, "האמונה הדמוקרטית", פנים: כתב עת לתרבות חברה וחינוך 2 (תשנ"ז) 10, בעמ' 12-13; עוז אלמוג, "מיזכותנו על ארץ-ישראל" לזכויות האזרח' וממדינה יהודית' למדינת חוק' - מהפכת המשפט בישראל ומשמעותיותה התרבותיות, אלפיים: כתב עת רב-תחומי לעיון, הגות וספרות יח (תשנ"ט) 77.
 22. ההחלטה להתיר את השידור ניתנה ב-14.3.1999. ראו ת"פ (י-ם) 305/93 (לא פורסם, עותק שמור במערכת). פסק הדין בת"פ דרעי (לעיל, הערה 1) ניתן בתאריך 17.3.1999. דנה וייס, כתבת חברת החדשות של ערוץ 2, שסיקרה את הקראת פסק הדין, סיפרה על העתירה לבית המשפט בבקשה לשדר את פסק הדין, ועל הדיון בנושא שידור הקראת פסק הדין, בכנס שערך מרכז רבין: "ש"ס - סיפור הצלחה?" (אוניברסיטת תל אביב, 8 יולי 1999); ראו גם דורון מנשה, "הרהורים בעקבות הכרעות הערכאות השיפוטיות בענינו של אריה דרעי", קרית המשפט: שנתון הקריה האקדמית ב (תשס"ב) 329, בעמ' 330, ובייחוד הערה 3.

המיוצג על ידו על ידי הממסד. אף על פי שבהיעדר נתונים אין ביכולתי להוכיח את טענתי זו, אני סבור שהשידור לווה בנורמה של צפייה, או ליתר דיוק במקרה זה – בהאזנה. היה ברור ש"כולם מאזינים" לשידור פסק הדין.²³ בניגוד לאירועי מדיה טלוויזיוניים, לא חייבה ההשתתפות (הסבילה) באירוע את אי-ההגעה לעבודה. אפשר היה להשתתף באירוע כמאזין ובו בזמן להגיע לעבודה.

עם זאת, בניגוד לנימה או לציפייה הנאודורקהימית לגבי אירועים כאלה, האירוע הגידון, שנגע בכירור בקונפליקט עמוק, לא שידר מסר של פיוס ופשרה. כפי שיידונו הדברים בהמשך, האירוע לא איחד ולא שילב את החברה הישראלית הרחבה בפעימת לב קולקטיבית, ואף לא הביא לחידוש המחויבות כלפי החברה וכלפי הסמכות הלגיטימית בה.

2. המקרה הייחודי של הסיקור הטלוויזיוני, שאינו מהווה אירוע מדיה

כאמור, אחת הסטיות המרכזיות של מקרה הבוחן הגידון כאן מהאב טיפוס שמציגים דיין וכץ נוגעת ברדיו, כמדיום שבאמצעותו שודר האירוע. מערכת המגבלות וההיתרים שהציב בית המשפט סיפקה לנו מקרה ייחודי של אירוע מדיה שאינו טלוויזיוני כי אם רדיופוני. ולכך היו השלכות רבות על עיצובו של הטקסט על משמעותו ועל השלכותיו החברתיות.

כדי להבין את ייחודו של המקרה הרדיופוני, כדאי לנו לבחון את סוגיית הסיקור הטלוויזיוני של האירוע. לכאורה, שני ערוצי הטלוויזיה הלאומיים ששידרו אז (ערוצים 1 ו-2) עברו ל"נוהל אירועי מדיה", כשהם מבטלים את כל תכניותיהם האחרות ומקדישים שעות רבות של זמן אוויר ואת מרבית כוח האדם של מחלקות החדשות שלהם לשידור הישיר של אירוע בודד: פסק הדין והשלכותיו הפוליטיות. ואולם בעקבות החלטת השופט היה חסר מרכיב מרכזי אחד בסיקור הטלוויזיוני: האירוע עצמו והקראת פסק הדין. מבחינה זו יש לראות את השידור הטלוויזיוני של מתן פסק הדין כ"אירוע מדיה בטווח ארוך", שמהווה בכך מקרה ייחודי של פתולוגיה של אירועי מדיה. במילים אחרות, כדי לשמור את משמעותו המקורית של המונח, עלינו לקבוע שהשידור הטלוויזיוני סביב מתן פסק הדין לא היווה אירוע מדיה בפני עצמו.

אחת הסטיות המרכזיות של האירוע החדשותי הטלוויזיוני מדפוסם של אירועי מדיה מובהקים הייתה הרב-קוליות שאפיינה אותו. כאשר הבינו מנהלי הטלוויזיה שאינם יכולים לקחת חלק באירוע המדיה עצמו, הם היו חייבים לבטוש את הכתבותיו של אותו "נוהל" של אירועי מדיה ולהשתמש במערך אחר, מוכר לא פחות, של כללים: נוהל החדשות האובייקטיביות. בעודם נאמנים לדוקטרינת האובייקטיביות הם היו חייבים להציג את שני צדדיו של הסיפור, כשהם נותנים לדרעי עצמו (באמצעות בני משפחתו, חברי מפלגתו

23. למרבה הצער, אין נתונים עקביים ושיטתיים באשר למספר המאזינים לשידור הקראת גור הדין. שלא כמו נתוני הצפייה בטלוויזיה, אין מידע זמין על החשיפה לתכניות רדיו וההאזנה להן בזמן אמת. הנתונים הקיימים היחידים הם ההרגלים הכלליים של האזנה לרדיו. יתר על כן, האופי הרדיופוני של השידור אפשר למאזינים להקשיב לשידור כשהם עסוקים בפעולה ראשית אחרת (כמו עבודה, נהיגה וכולי), ולפיכך מסבך עוד יותר את הרעיון של בלעדיות האירוע.

ותומכיו) בימה בולטת להצגת עמדתו כקרבן של הסיפור הנידון. מתוך פרשנותם של טקסי השפלה רבים ניתן ללמוד שככל שהדברים נוגעים בטקס של נידוי והשפלה, אין הקרבן זוכה בפריבילגיה כזאת. למגורש ולמנודה אין זכות להשמיע את קולו: הוא רק ממלא את התפקיד הפסיבי של איוש ה"אחרות". כללי האובייקטיביות "הפריעו" למעשה לשידורו של מסר הומוגני של נידוי והגליה.

3. ההשלכות הייחודיות של בלעדיות המדיום הרדיופוני

בהשראת קביעתו המפורסמת של מרשל מקלוהן (McLuhan), שלפיה "המדיום הוא המסר" (סיסמה המרמזת על השפעותיה מרחיקות הלכת של הטכנולוגיה על מסריה של תקשורת ההמונים),²⁴ ניתן לומר שבמקרה הנידון המדיום קבע את המסר של האירוע (כלומר את הטקסט של הטקס). העובדה שהטקס שודר ברדיו ולא בטלוויזיה שיבשה את מערך יחסי הכוח המאפיינים בדרך כלל את עיצובו של אירוע המדיה. בניגוד למשא ומתן המורכב שמתואר אצל דיין וכץ כמאפיין את עיצובם ומשמעותם של אירועי המדיה, משא ומתן שמשותפים בו באופן שווה למדיי מארגני האירוע, אנשי התקשורת (המשדרים) והקהל,²⁵ זכה מארגן אירוע המדיה הרדיופוני, בית המשפט, בראשותו של השופט יעקב צמח, לבלעדיות כמעט מוחלטת בעיצובו של האירוע.

שתי החלטות מרכזיות מרכיבות את חלקו של השופט צמח בקביעת אופיו של הטקס. האחת היא ההחלטה ה"טכנית" להתיר את הכנסתם של מיקרופונים לאולם המשפט ולאפשר את השידור החי והישיר של האירוע. הנימוק להחלטה זו היה מעשי באופיו: נטען שנוכחותן של מצלמות טלוויזיה, ציוד קול וכוח אדם רב יפריעו לניהולו התקין של המשפט, ואילו הסיקור הרדיופוני דורש רק את הצבתם של מיקרופונים אל מול השופט המקריא את פסק הדין.²⁶ עם זאת, נדמה לי שהחלטה זו משקפת את מה שניתן לזהות כתפיסה תרבותית רווחת, שלפיה הרדיו "מסוכן פחות" מהטלוויזיה, תפיסה המאפשרת למעשה את חירותו של הרדיו למרחבים ולאירועים פרטיים ומקודשים.

בהחלטה זו למעשה הפך השופט צמח את הקראתו ה"רגילה" של פסק הדין לאירוע מדיה. ההחלטה השנייה הייתה מהותית יותר: האופן שבו בחר השופט לבסס את המבוא לפסק הדין הפך לטקסט הבלעדי של אירוע המדיה. במילים אחרות, החלטתו של השופט צמח אפשרה את הולדתו של אירוע מדיה, ובו בזמן גם קבעה את סוג האירוע. העובדה שאירוע המדיה שעומד כאן לבחינה שודר רק ברדיו מעניקה משקל יתר ומשמעות חשובה מאוד, מוחלטת כנראה, לטקסט שנכתב מראש ושנשמע מעל גלי האתר, המבוא לפסק הדין. ההבדל בין הרדיו לטלוויזיה הוא מהותי כאן. אירועי המדיה הטלוויזיוניים משדרים, קודם כול, טקסט דימויי, חזותי. ברוח זו דיין וכץ מדגישים את משקל היתר של התמונה בטקסים טלוויזיוניים אלו, בניגוד לעליונותו של הטקסט המשודר במשדרי החדשות הרגילים.

24. להצגה מפורטת בעברית של טיעוניו של מקלוהן בנושא המדיה ראו מרשל מקלוהן, להבין את המדיה (עידית שורר - מתרגמת, בבל, תשס"ג).

25. Dayan and Katz (לעיל, הערה 2), בעמ' 54-77.

26. הרצאתה של דנה וייס (לעיל, הערה 22). החלטת בית המשפט (לעיל, הערה 22) לא נומקה.

תמונות הטקס בונות את הסיפור ופרשנותם המילולית של אנשי התקשורת רק מתלווית אליה.²⁷ המדיום הרדיופוני מכתוב כללים שונים לחלוטין. ברדיו, כל מה שיש הוא הטקסט הנשמע, כלומר במקרה הנדרש, ה"טקסט" של האירוע הוא הטקסט הנשמע. ובמילים אחרות, המסר של אירוע המדיה שלנו הוא הטקסט שהקריא השופט צמח (למעט דגשים של טונים וקולות שחודרים מן הפריפריה אל המיקרופון שעומד במרכז הטקסט).

אם כן השופט צמח זכה לעמדה מועדפת ולשליטה מוחלטת כמעט במשא ומתן או בתחרות על עיצוב הטקסט. הוא כתב וניסח את הטקסט, והוא החליט על שידורו. ההחלטה היחידה שניתנה בידיהם של אמצעי התקשורת נגעה באורכו של השידור (ובקימומו בכלל). ההחלטה שנתקבלה הייתה לשדר את כל המבוא לפסק הדין שכתב השופט צמח מבלי לקטוע אותו. ואולם ניתן לטעון שגם בקבלת החלטה זו היו ידי אמצעי התקשורת כבולות בעקבות העניין הציבורי חסר התקדים שעורר פסק הדין.

אם כן שידורה הרדיופוני של הקראת פסק הדין הייתה למקרה ייחודי של אירוע מדיה לא טלוויזיוני.²⁸ לעובדה זו יש השלכות חשובות על סוגיית ה"שליטה" על תכניו ועל מסריו של אירוע המדיה ועל מערך הכוחות בין השחקנים המשתתפים בו (בעיקר בית המשפט המארגן ואמצעי התקשורת, אבל גם הקהל, כפי שיידונו הדברים בהמשך). עיקרו של דבר, שורת התנאים שהציב בית המשפט הפכו אותו לשחקן המרכזי בעיצובו של אירוע המדיה ובהכתבת תנאיו, כשהוא מוליך, למעשה (ביודעין או שלא ביודעין), לקריאתו של הטקסט במונחים שאינם משפטיים גרידא.

ניתן לשער שלאופיו התקשורת הייחודי, הרדיופוני, של האירוע הנידון יש השלכה גם על מקומו בויתרון הקולקטיבי הישראלי. אחת מתכונותיהם הבולטות של אירועי מדיה "קלטיים" (קרי: טלוויזיוניים) היא שהם מספקים דימויים חזותיים: תמונות או קטעי וידאו ש"נחרטים בויתרון הקולקטיבי" והופכים לאבני דרך בתודעה הקולקטיבית. תמונות אלו משודרות חוזר ונשנה, בהקשרים שונים, הופכות לסמלו של האירוע ומשמשות כסוכן מרכזי בשימור זכרו של האירוע (גם אם המשמעות הנלווית אליו זוכה לעדכון קבוע ומתמשך). במקרה הנידון כאן כל זה חסר. אירוע המדיה לא סיפק למדיום הטלוויזיוני תמונה או דימוי ויזואלי אחר שניתן היה להפוך ל"סמלו של האירוע". קטעי הקול המרתקים והמגוונים לכשעצמם (אם כי הניתוח שלהלן מנסה לתפוס אך את הפן הטקסטואלי) לא זכו להפוך ל"פיסות היסטוריות" מובהקות. הן לא תואמות את דרישותיו של המדיום הדומיננטי, הטלוויזיה, הזקוקה לדימוי חזותי שילווה את פס הקול. ייתכן שתכונה ייחודית זו של האירוע הנלמד כאן משליכה על יכולתו המוגבלת להפוך ל"משהו שכולם זוכרים", אבל בשלב זה עדיין מוקדם להעריך זאת.

27. Dayan and Katz (לעיל, הערה 2), בעמ' 24-1.

28. הספרות המחקרית אינה דנה באירועי מדיה רדיופוניים אחרים, ובוודאי לא באירועי מדיה בעידן הטלוויזיוני. עובדה זו מקשה גם על ההתחקות אחר אופיו המורכב של ה"משחק" בין אמצעי התקשורת השונים, ובעיקר לגבי תפקידו והשפעתו של הסיקור החדשותי הטלוויזיוני על התפתחותו של אירוע המדיה הרדיופוני הנידון כאן.

ד. הקראת פסק הדין במשפט דרעי כאירוע מדיה של נידוי והשפלה

אם כן הטקסט המשפטי שכתב השופט צמח הפך לטקסט של טקס. על כן בבואנו להבין את משמעויותיו של אירוע המדיה עלינו לנתח אותו. משמעותו זו, ולא זו המשפטית הפורמלית, היא שמעסיקה אותי, והיא ענייני להלן. אעסוק במרכיביו השונים של הטקסט, שעיקרם דמותו של דרעי, "גיבורו השלילי" של הטקס, כפי שהם עולים מהטקסט. יש להדגיש, שאין בכוונתי לערער על הטיעונים המשפטיים. מאמר זה מוגבל לקריאתו של המסמך המשפטי כטקסט טקסי וכמרכיב מרכזי של אירוע מדיה.²⁹

1. הטקסט של האירוע - עמדתו הייחודית של השופט

כל אירוע מדיה מספר סיפור מאחורי כל טקס, כמו מאחורי כל סמל, עומד נרטיב. במקרה של אירוע מדיה של נידוי והשפלה, הסיפור הוא של סטיית הנאשם מהזרם המרכזי, זרותו ל"אנחנו", לזהות הקולקטיבית "שלנו". זה שאנו מוקיעים אותו יצא מתוך ה"אנחנו", סטה מתוך מה שמגדיר אותנו - מערכינו, מקודי ההתנהגות שלנו, מהמוסר שלנו, וכולי. הטקסט שכתב השופט צמח עוקב לדפוס זה ותואם אותו באופן מאלף. המבוא לפסק הדין הוא סיפור שלם, עם התחלה אמצע וסוף, דמויות ראשיות ודמויות משנה.³⁰ עיקרו של הנרטיב הוא, כאמור, סיפור סטייתו של הנאשם הראשי, אריה דרעי, ממערכת הערכים המרכזית "שלנו".

29. לבחינת ההיבטים המשפטיים הפיליליים של הכרעת הערכאות השונות במשפט דרעי ראו מנשה (לעיל, הערה 22), בעמ' 352-365. בנקודה זו כדאי גם להזכיר כאן את מה שטרחו אוהדי דרעי להדגיש, בניסיונם לערער על עצם הלגיטימיות של המשפט: התקדימים המשפטיים ההיסטוריים היחידים לשידור הקראות פסקי דין בשידור חי בישראל היו משפטיהם של הנאצים אייכמן ודמיאניוק והקראת פסק הדין של יגאל עמיר, רוצח ראש הממשלה יצחק רבין. הקראת פסקי הדין במשפטים אלו (שני הראשונים היו מקרים קלסיים של משפטי ראווה) היו מקרים מובהקים של אירועי מדיה של נידוי, השפלה ופסילה. ההשוואה בין משפט דרעי למשפטיהם של הנאצים אייכמן ודמיאניוק, השוואה שקוממה רבים ונתפסה לרוב כערעור גם על הלגיטימיות של מערכת המשפט, נעשתה לראשונה על ידי נציגי אמצעי התקשורת, בבקשתם לשדר את הקראת פסק הדין בשידור חי. משפטי אייכמן ודמיאניוק הועלו כתקדימים משפטיים הנותנים לגיטימציה לשידורו של פסק הדין. דנה וייס, כתבת חברת החדשות של ערוץ 2 לענייני משפט, דיווחה על הבקשה שהגישו אמצעי התקשורת לשידור פסק הדין ועל אזכורם של תקדימי אייכמן, דמיאניוק ועמיר (לעיל, הערה 22). ראו גם מנשה (לעיל, הערה 22), בעמ' 330, הערה 3; לדיון בקשר המורכב של משפט דרעי לדימויי השואה בחברה הישראלית ראו ליאורה בילסקי, "יאני מאשים" - דרעי, משפט פוליטי וזיכרון קולקטיבי, ש"ס - אתגר הישראליות (יואב פלד - עורך, ידיעות אחרונות, 2001) 279.

30. ליאורה בילסקי, המוזה את משפט דרעי כמשפט פוליטי, מדגישה את מקומו של הנרטיב במשפטים פוליטיים ואת הקשר ההדוק שלו לשאלות חברתיות ותרבותיות: "במשפטים פוליטיים הנרטיב תופס את המקום המרכזי, שכן זוהי הרמה שבאמצעותה החברה כולה מתמודדת עם השאלות שמשפטים אלו מעלים בנוגע לזהות קולקטיבית וערכי יסוד חברתיים". בילסקי מדגישה גם את שיחור כאן בהמשך: התחרות על הפרשנות או הקריאה של אותו נרטיב. שם, בעמ' 279.

זה סיפור של עלייתה והצלחתה המטאורית של הדמות הראשית, ששיאה היה בהסתאבות, תככים, מעשים פליליים, שוחד ואלימות. זה גם סיפור שצריך לבוא אל סיומו באופן דרמטי בגינויו של הנאשם.³¹

השופט צמח פרס בפני משתתפי הטקס סיפור המציג תמונה מלאה, הדוקה, מושלמת, שראייתה שמורה למספר יודע כול, במקרה זה, לשופט עצמו. כפי שמתארים זאת בן-גפתלי, ברם ותירוש, המציעים ניתוח נרטיבי של פסק הדין: "בוחר השופט צמח לספר לנו סיפור שגיבורו דומה שלא נברא בצלם, והוא נוטל לעצמו את החירות לספרו מזווית הראייה של מספר כול יודע, חוקר צפונות ולב".³²

לעתים נקיטת העמדה של המספר יודע כול לובשת אופי ישיר וגלוי, כמו בפסקה הפותחת את פסק הדין, המרמזת על עמדה כמו אלוהית של השופט: "ארבע מאות ימים ישב בית משפט זה על מדין ושמע את הראיות בתיק זה. היום הגיעה שעת נעילה. עת להכריע את הדין".³³ ההקשר הוא שמכתיב את תוכן הדברים: בהקשר העברי היהודי, "שעת נעילה" היא מושג עמוס במשמעות. "נעילה" או "שעת נעילה" הוא שמה של אחת התפילות הטעונות ביותר ביום הכיפורים, שנועלת יום שלם של תחינת האדם בפני האל, ומבקשת מהאל שיחמול על האדם כשהוא חורץ את דינו. יום הכיפורים עצמו, יש להדגיש, נושא כולו דימוי ואופי של יום משפט והריצת דין על ידי האל. וכאן, השופט צמח הוא שחותם את הדין.³⁴ בהקשר הטקסי נטענת עמדתו הייחודית של השופט במשמעות ייחודית. השופט צמח, נציג האמת המשפטית, משמש כמנהל הטקס. בדומה למנהליו של כל ריטואל דתי, השופט צמח מתעלה למעמדו של מייצג האמת המוחלטת. מעמדה ייחודית זו הוא מכתוב לקהל את הנרטיב על ההשלכות וההנחיה לפעולה הנובעת ממנו.

31. טיעון דומה מציגים בן-גפתלי, ברם ותירוש, המציעים ניתוח נרטיבי של פסק הדין במשפט דרעי. ניתוחם הנרטיבי המרתק של הכותבים את פסק הדין מביא אותם למסקנה וזה באשר לפונקציה החברתית הפוליטית של פסק הדין. הכותבים, שאינם מתמקדים בממדים התקשורתיים של שידור הקראת פסק הדין אלא בטקסט עצמו מבקשים לטעון כי "... בית המשפט מרחיק את אריה דרעי ... מתוך לגבולותיה של המסגרת התרבותית של הקהילה אותה הוא רואה לנגד עיניו ואשר עליה הוא מבקש להגן". ובמקום אחר: "הרטוריקה המשפטית מגרשת את דרעי מן 'הקהילה המדומיינת' של בית המשפט ויוצרת תבנית המצדיקה את זכותה של קהילה זו להגן על עצמה מפניו". ארנה בן-גפתלי, אסף ברם והילה תירוש, "איך זה שכוכב אחד מעו ... למען השם? - עלילות משפטיות: השוואה נרטיבית בין ת"פ (י-ם) 305/93 מ"י נ' דרעי לבין ת"פ (ת"א) 69/329 מ"י נ' אולמרט", המשפט ח (תשס"ג) 65, בעמ' 69 ו-71 בהתאמה.

32. שם, בעמ' 100. על עמדתו של השופט צמח כמספר יודע כול ראו גם את דבריהם של בן-גפתלי, ברם ותירוש במקום אחר: "השופט צמח, כמספר כול יודע, מוסיף על מהלך זה [מהלך העניינים העובדתי], ממלא בו חללים רגשיים מהרהורי לבו ושוור בו סיפורי מוסר והשכל היפותטיים, כאשר ההיפותזה הנבחרת היא תמיד אפשרית, אך לעולם אינה ההיפותזה היחידה האפשרית להסברת מהלך העניינים" (שם, בעמ' 90).

33. ת"פ דרעי (לעיל, הערה 1), בפסקה הראשונה לפסק הדין.

34. השופט צמח חוזר על דימוי זה של סוף יום המשפט גם כשהוא סוגר את המבוא, במשפט הסיום שלו (שם, בפסקה האחרונה למבוא). חשוב להבהיר שהשופט צמח, כמקובל מאוד במשפט הישראלי, הרבה להשתמש בלשון התנ"ך, ברם הבחירות שלו משמעותיות למיקומו של השופט

2. דמותו של דרעי כתכנן מושחת

המבוא לפסק הדין, שמוזהה אצל בילסקי כמתאפיין בדומיננטיות של שפת התאטרון והמשחק,³⁵ מתמקד בפירוט רב בדמותו של דרעי ובאישיותו, ומציג אותו באופן שניתן להבינו כשלילי ומשפיל גם כאשר הרלוונטיות של תכונות מאפיינות אלו להאשמות הפליליות שנידונו במשפט אינו ברור לגמרי.³⁶ השופט צמח מצייר תמונה סגורה, שלמה וכמעט מושלמת, של דרעי כ"אחר", אותו יש להוקיע, לגרש, להגלות:

תמצית פסק דינו של השופט צמח אינה מתמקדת בעברות השוחד המיוחסות [לדרעי] אלא בזיהוי אופיו, בזהותו. זהות זו היא, על פי המסופר, נתעבת. אישיותו מקבצת לתוכה את כל שהוא ניגודו של האתוס הישראלי, של הזיכרון הקולקטיבי על בסיסו הוא נבנה, ושל המשימה המשותפת שלפניו. דרעי לא בא לבנות את הארץ, אלא להיבנות ממנה; דרעי עושק ניצולי שואה; דרעי אוסר מלחמה על מוסדות הדמוקרטיה; דרעי מפורר את קו התפר שבין "יהודית" לבין "דמוקרטית".³⁷

במילים אחרות, פעולותיו של דרעי עולות לא רק כהפרות של דיני העונשין, כי אם כפעולות מכוונות כנגד המרכז האתי והמוסרי, המאחד את החברה. דרעי, האשם הראשי ו"גיבורו השלילי" של הגרטיב, הוא זה שבהתנהגותו השלילית כלפי ערכים מרכזיים מזהה ומסמן את אותו המרכז הערכי, הנורמטיבי, של החברה. באופן סכמטי ומלאכותי למדיי ניתן לחלק את הדיון באחריותו וזורותו של דרעי, כפי שמציירה השופט צמח, לשתי קטגוריות: (1) הממדים הפליליים והמוסריים ה"רגילים", שעניינם סחטנות, השתמטות, בזבזנות, ראוותנות וקרתנות; (2) היבטים ערכיים עקרוניים, שבמסגרתם דרעי עולה כמי שפועל על

כמספר יודע כול. כך למשל, כשהוא עובר לדון בפירוט רב יותר בפרשה, הוא מתחיל במילים "ואלה הדברים" (שם, סעיף ג), שהן גם מילות הפתיחה של ספר דברים ("אלה הדברים אשר דבר משה אל-כל-ישראל"). דברים, א, א, במשתמע, נוצרת כאן הקבלה בין השופט למשה, נציג האלוהים.

35. בילסקי (לעיל, הערה 29), בעמ' 289. יש לציין, שבילסקי נדרשת ללשון אפולוגטית משהו בהבהירה שהיא מתייחסת רק למבוא לפסק הדין בניתוחה (שם, בעמ' 289, הערה 24). ואולם, כפי שמבהירה המסגרת התקשורתית המשמשת אותי כאן, מן הבחינה הפוליטית, התרבותית והחברתית (גם אם לא מן הבחינה המשפטנית גרידא), יש כל צידוק להתמקדות בטקסט שנקרא מעל גלי האתר והפך לנרטיב של טקס הנידוי וההשפלה.

36. בלשוננו של דורון מנשה, המציג ניתוח משפטי מובהק של פסק הדין: "בית המשפט המחוזי לא הסתפק ביריעת המחלוקת העובדתית ויצא אל מתחן לזירה להשחרת דמותו המוסרית והדתית של דרעי ...". מנשה (לעיל, הערה 22), בעמ' 339; ראו גם אצל בן-נפתלי, ברם ותירוש (לעיל, הערה 31), בעמ' 69: "הגרטיב בוחר להתמקד באישיותו של דרעי באופן שאינו נדרש לצורך הכרעת הדין באשר למעשים נשוא כתב האישום נגדו ...".

37. שם, בעמ' 100.

פי חוק אחר משלנו ומונחה על ידי אמת אחרת, אמת שונה. ההיבטים הראשונים נדמים כרקע הכרחי להבנת המעשה המרכזי, הזמור מכול – הסטייה מן האמת המיוצגת בחוק וההתכחשות לה. ההיבטים הנורמטיביים הם חלק אינטגרלי מאותה סטייה: כל מי שאיננו נאמן לאמת שלנו (כפי שהיא מיוצגת באמצעות החוק) הוא אדם רשע ומושחת. ואכן, אם נבקש למצות את דמותו ופעולותיו של דרעי כפי שעולה מהסיפור שפורסם לפנינו השופט צמח במילה אחת, הרי המילה "רשע" מתאימה כאן ביותר. דרעי, הנבל בסיפור, הוא פשוט אדם רע. אין הוא מייצג רק מקרה של שחיתות כלכלית ופוליטית אלא גם מקרה של שחיתות מוסרית. ברמה האישית ביותר הוא תומרני במופגן ושופט את כל מערכות היחסים שלו על פי אמות מידה כלכליות-עסקיות של רווח והפסד.³⁸ לפיכך אין הוא נאמן לתבריו. ככל שמעמדו מתחזק, כך הוא נעשה נבוי יותר. הוא מתאכזר אל חבריו כשיש בידו הכוח והכסף שנצברו בעזרת אותם החברים. הוא שומר את הקהילה סביבו במצב של תלות בו, בעודו מספק את צרכיה, אך עושה זאת רק במידת המזער, במידה כזאת שמבטיחה את המשך תלותם של הסובבים אותו. במילותיו של השופט צמח:

תלות הנאשמים [שותפיו של דרעי להאשמות] בנאשם 1 [דרעי] הלכה והתעצמה, גם בשל מתכונת הנתינה מידי. נאשם 1 משיג לנאשמים טובות הנאה, אך עושה הוא כן במשקל ובמשורה. אין הוא ממלא כבת אחת את כל תאוותם ולא את כל מהסורם. הנאשמים נשארים תלויים בו וניזונים מידי. הוא תקוותם. בדרך זו מבטיח נאשם 1 לעצמו, לטווח ארוך הכנסות צדדיות ממשיות. גם מקור לא אכזב לרווחה ולהתעשרות.³⁹

הנרטיב מלמדנו, שההתעשרות הכלכלית סימאה את עיניו של דרעי. הוא מתעשר מהיר ששכת מגין בא. הוא אנוכי להחריד ומודר הכול על פי אמות מידה אינטרסנטיות אישיות של רווח והפסד. חוסר הסוציאליזם הזה מוצא את ביטויו גם ביחסיו הלקויים של דרעי עם בני משפחתו. התנהגותו האנוכית והחומרנית של דרעי זוכה אף להדגשה יתרה על רקע האנושיות הנוגעת בלב, התמימה עד כדי פתטית, של בני הזוג הישישים, חולי הסרטן, ניצולי השואה, שאימצו את כלתו של דרעי ונוצלו בידי הנאשם בציניות ובגסות.⁴⁰ ההתעשרות המהירה של דרעי מלווה בבזבזנות מופרזת. דרעי מצטייר כמעין "גובו-ריש" קרתני (שהתעשר על חשבוננו), שמנסה להתנהג בהתאם למעמדו הכלכלי החדש, אינו יודע כיצד לעשות זאת ומעמיד עצמו באור מגוחך.⁴¹ שיאו של פרק הבזבזנות בסרטוט

38. לדיון נרחב בדמותו של אריה דרעי, כפי שמציירה פסק הדין, ראו שם.

39. ת"פ דרעי (לעיל, הערה 1), סעיף ג למבוא.

40. ראו, למשל שם, שם. סוגיית ההגדה בין דרעי לבין בני הזוג ודרבר זכתה לתשומת לב מיוחדת של שני המאמרים העוסקים בניתוח גרטיבי של פסק הדין. ראו בן-נפתלי, ברם ותירוש (לעיל, הערה 31), בעמ' 88, ובילסקי (לעיל, הערה 29), בעמ' 300-301.

41. כך למשל מתאר השופט צמח את אופיו השונה של מתן השוחד לדרעי לאחר שזה התמנה לתפקיד הרם של מנהל כללי של משרד הפנים: "מעתה ... אין הנאשמים מפקידים עוד ישירות כסף בחשבוננו. תחת זאת, כיאה למעמדו הרם החדש, מתחילים הנאשמים לממן לו ולאשתו

דמותו של דרעי הוא גם זה שהפך לאחד מסמליו המובהקים של המשפט בתודעה הישראלית, הג'קוזי בביתה של משפחת דרעי, שאותו הזכיר השופט כעדות להתעשרותה המהירה הבלתי מוסברת של המשפחה.⁴²

אחת העדויות הבולטות לנוכחותה הרווחת של פרשנות כזאת של פסק הדין מצויה בקלטת הווידאו שהפיק דרעי כתגובה לפסק הדין, אשר נשאה את השם הטעון "אני מאשים", ושהייתה ללהיט ואף הפכה לגדבך מרכזי בתעמולת הבחירות של ש"ס בבחירות לכנסת ב-1999.⁴³ רובה של קלטת התגובה מוקדש להתמודדותו של דרעי עם התכונות ה [לא-] אנושיות השליליות שהדביק לו השופט בפסק הדין (יש להדגיש שחלק קטן בלבד מהקלטת עוסק בעניין המשפטי הפלילי עצמו). בחלק הארי שלה הקלטת באה להראות שדרעי הוא אדם טוב. פרק אחרי פרק מציגים את דרעי כאדם טוב, עניו, צנוע, המקריב עצמו למען הכלל. תמונה זו היא מעין תמונת מראה לדמותו העולה מפסק הדין כרשע, ציני, בזבזן, סחטן, הרודה בחבריו ללא רחם. במילים אחרות, קלטת התגובה של דרעי אינה מגיבה לפסק הדין כי אם לטקסט של טקס הנידוי וההשפלה.

אריה דרעי עצמו חזר על פרשנות זו של פסק הדין, או ליתר דיוק, של טקס הקראת פסק הדין ממרחק של כארבע שנים אחרי סיום המשפט, ולאחר שריצה את עונשו. בדבריו שיקף דרעי את "קריאתו" של שידור הקראת פסק הדין כטקס שיעודו אחד - נידויו של דרעי מהחיים הציבוריים:

בזמנו, כשאני אמרתי שדמיאניוק, איימן ודרעי הם השלושה שקיבלו פסק דין בשידור ישיר, הנשיא ויצמן התקומם. אבל מה אני יכול לעשות שזו האמת ... אני מאמין שזו הייתה המטרה: אם כבר הרשענו אותו ותפרנו 900 עמוד עם תפירה גסה כדי להרשיע אותו אז חייבים להשיג גם את התוצאה. ואם התוצאה הרצויה היא להוציא אותו מהחיים הציבוריים ומההשפעה הציבורית וממשיכת ההמון אליו ומהכח הפוליטי שיש לו ביד, אז צריך לדבר עם הציבור שלו בשפה שהוא מבין. ולכן אריה דרעי אכזר, חסר לב. לכן דירת הפאר של אריה דרעי. לכן רמזים של רצח ומעורבות ברצח. שכל זה לא דברים משפטיים ... לכן ברור לי שהמטרה של כל זה הייתה אחת: שכשאני ארד במדרגות בית המשפט הראשונים שיזרקו עלי עגבניות וביצים יהיו אנשי ש"ס.⁴⁴

נסיעות נופש לחוץ לארץ, בעיקר ללונדון. ת"פ דרעי (לעיל, הערה 1), סעיף ג למבוא (ההדגשה במקור).

42. ראו למשל, שם, שם.

43. הקלטת חסרה את פרטי ההפקה, הבימוי וההוצאה לאור. היא הופקה כחלק ממערך קמפיין הבחירות של ש"ס וחולקה לקהל הרחב במהלך מערכת הבחירות לכנסת בשנת 1999. קטעים מהקלטת הוקרנו גם בתשדירי הבחירות של ש"ס במערכת בחירות זו.

44. ארי שביט, "של מי הקלון הזה", הארץ - מוסף הארץ (4.7.2003), 18, בעמ' 22.

3. דרעי כאב טיפוס של חרדי

שתיים מהתכונות השליליות ביותר המיוחסות לדרעי על ידי הטקסט ראויות לתשומת לב מיוחדת: דרעי מצטייר כסחטן וכמשתמש. דרעי, מלמד אותנו השופט צמח, לא הפסיק "לינוק"⁴⁵ כסף מן הסובבים אותו ומקופת הציבור. השופט מזכיר גם כי הנאשם השתמש מלמלא את אחת מחובותיו האלמנטריות ביותר של אזרח ישראלי, הגיוס לצבא. השופט צמח מזכיר לקהלו, כי דרעי נמנע מלמלא חובה זו והשתמש מהשירות בצה"ל עד שהיה זקוק לשירות לשם קידומו למינוי בשירות הציבורי (מינוי שהיה לשלב מהותי בשכלול ובשיפור דרכי ה"ניקה" ובצבירת כוח פוליטי וכספי ציבור). רק אז, כשהתברר הצורך האישי שלו בהתגייסות לצה"ל, "עושה נאשם 1 [דרעי] את ההכנות הדרושות לקבלת המשרה ... הוא מתגייס לצה"ל לארבעה חודשי שירות, כדי שיהיה כשיר להתמנות למשרה של עובד מדינה"⁴⁶. את הטקסט של הטקסט, כמו כל טקסט, יש לקרוא ולהבין בהקשרו הרלוונטי, זה שבתוכו מתקיימות המשמעויות האינטרסובייקטיביות (קרי, החברתיות-התרבותיות) הרלוונטיות. אחד הממדים של ההקשר הרלוונטי הוא השיח הדומיננטי בישראל סביב המתח או השסע בין חרדים לחילוניים. במסגרתו של שיח זה, המוכר לכל משתתף או צופה בזירה הפוליטית בישראל, מוצגות הסחטנות וההשתמטות כשני המאפיינים הבולטים ביותר של הקהילה החרדית. דמותו הסטריאוטיפית של ה"חרדי" היא בראש ובראשונה דמותו של מי שסוחט את כספי הציבור (הביטוי "סחיטה" חוזר שוב ושוב לתיאור התנהגותם הציבורית של החרדים, בייחוד בהקשר הדיונים על תקציב המדינה), ומשתמט מלמלא את חובותיו לציבור, בראשן חובת השירות בצה"ל.⁴⁷

ממד אחר של ההקשר הרלוונטי היא זהותו של הנאשם. מיד עם הופעתו בזירה הציבורית הישראלית זוהה אריה דרעי כמנהיגה המובהק של מפלגה (ותנועה חברתית) שראשיה מגדירים אותה כחרדית-ספרדית (לצדו של מנהיגה הרוחני של התנועה, הרב עובדיה יוסף).⁴⁸ בהקשר זה הואשמו דרעי, מפלגתו וציבור הבוחרים שלהם שוב ושוב – ברמה הפוליטית והתקשורתית, לא זו המשפטנית – בסחטנות ובהשתמטות.

בתוך ההקשר הזה פסק הדין מתאר את אריה דרעי כמעין אב טיפוס סטריאוטיפי של הקהילה שהוא מייצג כמנהיגה המובהק. דרעי אינו רק מי שהוציא עצמו מן הזרם המרכזי של ה"ישראליות"; הוא גם חרדי סחטן. במונח זה, ההוקעה של דרעי היא הוקעה של דמות מייצגת. דרעי כ"אהר" אינו סתם הנבל של הסיפור בטקסט אלא הוא עולה מהטקסט כמייצג קבוצה תרבותית-חברתית מובחנת בתוך הקולקטיב הישראלי: החרדים. אין הוא סתם איש רע; הוא איש רע טיפוסי, אב טיפוס של החרדי הטפיל הסחטן.

45. הביטוי הוא של השופט צמח. ראו למשל ת"פ דרעי (לעיל, הערה 1), סעיף ג למבוא.

46. שם, שם.

47. שיח זה הגיע לביטוי בוטה בתעמולת הבחירות שניהלה מפלגת "שינוי", בראשותו של יוסף לפיד, במערכת הבחירות של 1999, שלושה חודשים לאחר המשפט.

48. לדיונים בדמות הפוליטית והחברתית הייחודית של דרעי ויחסיו עם הרב יוסף ראו אריה דיין, המעיין המתגבר – סיפורה של תנועת ש"ס (כתר, 1999); וגם יואל ניר, אריה דרעי – העלייה, המשבר, הכאב (משכל, 1999).

מרכיב ייצוגי זה של ההאשמה, הנידוי וההשפלה בא לידי ביטוי גם באחת האסטרטגיות הנרטיביות שנוקטת השופט צמח: השופט לובש את דמותו של האנתרופולוג, חוקר התרבות, המוליך את קהל הצופה מרתקת ומרתיעה אל עולם לא מוכר לנו, זר ומוזר, במקרה זה עולמם של החרדים. השופט צמח מנחה את צפייתו של הקהל באובייקט הייחודי: החרדים, על עולם הערכים הייחודי להם, הזר לנו והשונה משלנו, נותן לה פרשנות ושופט אותה מבחינה ערכית.

מהלך נרטיבי זה של הזרה עולה לשיאו כאשר הן השופט בשאלת השתקת העדים ותיאום העדויות, שבהם נאשמו אריה דרעי והנאשמים האחרים. ההאשמה הייתה שדרעי וחבריו "הזהירו" את העדים הרבים לבל יעברו על האיסור ההלכתי להלשין על יהודי אחר בפני הרשויות, ובכך מנעו מהם מלהעיד את האמת כפי שראוי היה שיעשו.

המונח ההלכתי הרלוונטי הוא "דין מוסר", שעיקרו איסור "נתינתו" של יהודי בידי גויים. התרבות החרדית שממנה צומחת סוגיית המוסר ושבמסגרתה היא כה רלוונטית, זרותה עולה בראש ובראשונה מהתעקשותו של השופט צמח לוותר על ההגיייה העברית המקובלת (הספרדית) של "מוסר" ולדון דווקא ב"אימת המויסר", בהגיייה האשכנזית, השמורה כיום באופן בולט לחרדים. וכך מסביר השופט צמח לשומעיו ולקוראיו באותו טון דיסקטיבני אנתרופולוגי המאפיין את כל פסק הדין:

אימת "המויסר" ריחפה באויר במהלך עדויות עדי תביעה מבין שוחרי טובתם של הנאשמים. עבירה של מי שמעיד נגד הנאשמים - חמורה וקשה מנשוא. זאת עבירת המלשינות ... האימה והפחד הכבדים ניכרו על פני עדי תביעה רבים שהופיעו לפנינו. הם חששו שיוקצו בקרב חברתם כמלשינים, כ"מויסרים". סטיגמה של "מויסר", כך שמענו - אין חמורה ממנה.⁴⁹

נדמה לי שהביטוי "כך שמענו" מעיד יותר מכול על עמדת ההזרה של השופט צמח. כאילו מבקש החוקר החלון שנתקל בתופעה זרה ומעניינת לחלוק את ממצאיו עם קהלנו: זה מה שגיליתי, "כך שמענו". בהקשר שכזה, "דין מוסר" הופך זר לנו, שונה מאתנו. הוא שלהם ולא שלנו. באמצעותו אנחנו למדים עליהם.

במילים אחרות, שתי סוגיות עולות מהדיון ב"אימת המויסר": האחת היא המידת, הקלה יותר לזיהוי, בטקסט הראשי של השופט צמח: "אימת המויסר", השימוש בדין מוסר להשתקת העדים, זה אך עוד מהלך של השמת רגל בפני האמת וחסידת החוק שנקטו הנאשמים. האחרת מצויה בין השורות בהקשר של המשמעות האינטר-סובייקטיבית: משמעות חבויה שנרמזת מההתעקשות של השופט צמח להגיד "מויסר" ולא "מוסר". הביטוי הזה, במבטאו האשכנזי, הוא עדות ורמז לכך שהשופט צמח מתייחס לתרבות זרה, מוזרה, גלותית - התרבות החרדית. "אימת המויסר" אינה רק מכשול משפטי אלא היא גם עדות וסמל לאחרות ולזרות תרבותית.⁵⁰

49. ת"פ דרעי (לעיל, הערה 1), סעיף יח למבוא.

50. טענה דומה מעלה ליאורה בילסקי (לעיל, הערה 29), בעמ' 310, הערה 83.

הייצוגיות של דרעי נושאת חשיבות משנה כאשר השופט צמח מטפל בהיבט האחר של אחריותו של הנאשם, זה המתמצה ביחסו השלילי כלפי שלטון החוק והאמת. השופט צמח מבחין כך בינינו, הישראלים ה"רגילים", אם שומרי מצוות ומסורת ואם חילונים, אם מזרחים ואם אשכנזים כמוצאנו, לבינם – החרדים. ייצוג זה מתעלם משסע מרכזי אחר בחברה הישראלית ומעלים אותו: ההבחנה העדתית בין מזרחים לבין אשכנזים. בטקסט שקרא, השופט צמח (שמבטאו מעיד בבירור על מוצאו המזרחי) מתכחש לדמותו של דרעי כמנהיגה של הקהילה המזרחית ומצייר אותו כאחד שנטמע לחלוטין אל תוך התרבות האשכנזית-החרדית, כפי שבאה לידי ביטוי בשימוש שעשה דרעי ב"אימת המוייסר" כנגד העדים.

4. דרעי כמכחישם של החוק והסדר

החלק הארי של הטקסט שהקריא השופט צמח מעל גלי האתר הוקדש להצגתו של דרעי כמי שמנותק מהערך החשוב ביותר "שלנו", החוק והמשפט, ופועל נגדו. דרעי עולה כמי שמתכחש לסמליה ולמוסדותיה המרכזיים של הדת האזרחית הישראלית בגלגולה העכשווי: שלטון החוק, בתי המשפט, הפרקליטות והמשטרה; מערכת שמירת החוק והצדק.⁵¹ מול מערכת סמלית מקודשת זו עומד לו דרעי, מתכחש לערכיה ומתנכל לה. הוא שם מקלות בגלגלי החוק והצדק ומתכחש לשלטון החוק. יתר על כן, ביטויה התריף ביותר של התכחשות ערכית זו עולה כאשר דרעי עושה שימוש פסול בחוק ומנצל אותו לצרכיו. הוא משתמש בחוק כדי שזה יפגע בעצמו; משתמש בהליכי הצדק כדי ליצור אי-צדק, ובכליה של חקירת האמת כדי לבסס את שלטון השקר.

הכותרת שהשופט צמח בותן לפרק זה בדמותו של דרעי הוא "חתחתים".⁵² דרעי, מספר השופט צמח למאזיניו ולקוראיו, נלחם במשטרה ובפרקליטות ואף מאיים עליהן. הוא מוליך את החקירה ואת המשפט באותה דרך חתחתים, תוך ניצול סדרי הדין לרעה. התנהגותו במהלך החקירה היא "מעין מדריך לטקטיקות פסולות, שמטרתן בעיקר התעיית החקירה והכשלת המשטרה במלאכתה";

כמו בחקירה במשטרה כך גם במהלך המשפט, לא היה נאשם 1 [דרעי] מעוניין בברור האמת.

נאשם 1, ועמו יתר הנאשמים, עושי רצונו, לא ישאירו מוקש שלא יניחו בדרכו של ההליך הזה, ולא מכשול שבו לא יבקשו להטותו ממסלולו. הם יאחזו בדקדקנות בפרוצדורה ובכללי הדיון במשפט פלילי, כדי להשיג בהם את ההיפך מהיעדים שלמענם נקבעו, שהם ברור האמת ועשיית הצדק.⁵³

51. ראו לעיל, הערה 21.

52. ת"פ דרעי (לעיל, הערה 1), סעיף ה למבוא.

53. שם, שם.

כזה הוא גם ניצול זכות השתיקה לרעה, כאשר "מאחורי מסך השתיקה, הסתתרה פעילות ענפה, שמטרתה להטות את החקירה ממסילתה וגם לשבש את מאמצי המשטרה להגיע לחקר האמת".⁵⁴

במהלך נרטיבי פשוט השופט מציב אל מול דמותו השלילית של דרעי דמות משנה, המייצגת את החיובי והראוי בכל הנוגע ביחס אל שלטון החוק. הכוונה היא לחוקר הראשי של הפרשה, ניצב משנה מאיר גלבוץ, המצטייר בתיאוריו של צמת כאיש הצדק והחוק האמתי והאותנטי:

ניצב משנה מאיר גלבוץ העיד לפנינו. הוא תיאר את קשיי החקירה ואת המכשולים החריגים שהוצבו לפני החוקרים בידי נאשם 1 [דרעי] ובידי אנשיו. חרף הלחצים, מילא ניצב משנה גלבוץ את תפקידו זה במקצועיות, בענייניות ובתקינות. גם ללא מורא וללא משוא פנים. הוא עשה את אשר חוקר בכיר ונאמן במשטרת ישראל היה חייב לעשות נוכח האתגרים שהוצבו בחקירה. בסופו של דבר, הביא הוא וחבריו את החקירה למיצויה.⁵⁵

בחלקים אחדים של פסק הדין לובשת דמותו של דרעי אופי על-אנושי בניסיונותיה לחבל בדרכם של החוק והצדק. "עושה הוא את הכל כדי לרפות את ידי החוקרים ולהביא מורך בלבבם".⁵⁶ הוא נתברך גם ב"זרועו הארוכה",⁵⁷ שבאמצעותה הוא מגיע עד לעברו השני של האוקיינוס וגם שם מציב מכשול בפני הצדק. ביטוי אחרון זה, "הזרוע הארוכה", ששב ומשמש את השופט צמת לתיאורו של דרעי, שמור בתודעה הישראלית לסמל אזרחי אחר, הנושא הילה על-אנושית: צה"ל. כמו במבצע צבאי, דרעי מארגן מתקפה מחושבת ומאורגנת, שיעדה החוק, הצדק והאמת. כפי שנוהגים שופטים ישראלים לעשות, גם השופט צמת משתמש בדימויים תנ"כיים לתיאור מאבקו של דרעי בחוק ובצדק:

"כי בתחבולות תעשה לך מלחמה": טענת ה"אין לו זמן" הייתה טקטיקת-יסוד שבה נקט נאשם 1 [דרעי] בהגנתו. זו לא הייתה הטקטיקה היחידה. בפועל הגנת נאשם 1 כולה בנויה על טקטיקות. את אשפת הגנתו מילא נאשם 1 בחצים ובמגנים, בכלי תקיפה ובכלי הגנה לרוב. הכל תמרונים, תכסיסים ותחבולות. "כי בתחבולות תעשה לך מלחמה" (משלי, כד, ו). למנותם ולמצותם אי-אפשר.⁵⁸

תחבולות ותחתיתם אלו שמתוכננים היטב הנם חלק מאסטרטגיה ברורה: "לעקוף את

54. שם, סעיף ו למבוא.

55. שם, סעיף כא למבוא.

56. שם, סעיף כ למבוא.

57. למשל שם, סעיף ו למבוא.

58. שם, סעיף כג למבוא.

האמת ולייצר אמת אחרת מבית מדרשו",⁵⁹ ולא לאפשר "להצדיק את הצדיק ולהרשיע את הרשע".⁶⁰

ושוב, בלא שימת לב להקשר הרלוונטי הרברים מאבדים הרבה ממשמעותם. אירוע המדיה הנידון כאן היה לשיאו של מאבק עקרוני נמשך, שבמרכזו עמדו מערכת בתי המשפט ושלטון החוק בישראל. בחורשים שקדמו לנשפט הרבו נציגים ומנהיגים ממחנה דרעי לערער פומבית על הלגיטימיות של בית המשפט, בייחוד על רקע האקטיביזם שלו, שבא לידי ביטוי גם בפסיקות שנתפסו על ידי המבקרים כאיום על אופייה היהודי של המדינה. בהקשר הזה זכורה שורה של התבטאויות פומביות של מנהיגי ש"ס, שערערו הן על הלגיטימיות של משפט דרעי בפרט והן על סמכותו של בית המשפט העליון בכלל, כמו גם הפגנות שונות, שבראשן הפגנת הענק של החרדים מול בית המשפט העליון בראשית 1999. התבטאויות מילוליות ומעשיות אלו נתפסו על ידי רבים בוירה הציבורית הישראלית כאיום ישיר, גלוי ומסוכן להחריד על שלטון החוק בישראל. במסגרת שיח זה, מחנהו של דרעי נתפס כמי שאינו מקבל את שלטון החוק, מחזיק במערכת ערכים חלופית, לא דמוקרטית, ומערער למעשה על אשיותיה של הדמוקרטיה הישראלית.

בהקשר כזה, הנרטיב של אירוע המדיה הנידון כאן מייצג את הקונפליקט התרבותי-החברתי הרחב יותר. דרעי, בהתנהגותו הפסולה, המחושבת והמתכוננת נגד החוק והצדק מגלם את האחרות והזרות החרדית ביחס למשפט ולצדק, שעומדים במרכזו של קונפליקט תרבותי-חברתי גדל.

ה. ההשלכות החברתיות של האירוע – פילוג

כפי שציינתי, שליטתו הכמעט בלעדית של השופט יעקב צמח על ניהול האירוע, קרי, ניסוח הטקסט המשפטי והפיכתו לטקסט של טקס באמצעות מתן האישור לשידורו תחי, נתנה בידי את הכלים לקבוע את אופיו של אירוע המדיה. כפי שרמזתי לעיל, אני סבור שהטקסט מלמד בבהירות על שיוך האירוע לקטגוריה הרביעית של אירועי מדיה, כפי שמציע קארי: אירוע מדיה של נידוי והשפלה.

לכאורה, לשיטתם של דיין וכץ, האירוע היה אמור להיות מסווג באופן "טבעי" כ"תחרות", שבה שני צדדים נאבקים בתנאים של תחרות הוגנת, כפי שמבטיחים החוק והפרוצדורה המשפטית. ואולם הטקסט הנידון כאן מתאפיין גם בכל אותם "ליקויים" שמצייין קארי, שמונעים מאירועי המדיה של נידוי והשפלה מלהיות תחרויות. האירוע לא ענה לכל תסריט וסדר ידוע מראש. הוא לווה בתחושה ברורה של מרידות ועצמה, שהמשיכו לפעפע בוירה הציבורית עוד זמן רב לאחר שנסתיים האירוע. וחשוב מכול, טקסט הטקס עולה בבידור כקריאה לגירוש (סמלי ואף פיזי ממש) של הגיבור הראשי, אריה דרעי. אני מבקש לדון עתה במאפייניו הייחודיים של הטקס בהקשר החברתי הערכי שבו התרחש.

59. שם, סעיף כו למבוא.

60. שם, שם.

1. אירוע מדיה של נידוי והשפלה בהיעדרו של מרכז ערכי זהותי

במבט החברתי הכולל, אירוע זה עונה בבירור לתיאורו של קארי לגבי אירועי המדיה של נידוי והשפלה.⁶¹ בניגוד לטענתם הגורפת למדיי של דיין וכץ, לא קידם אירוע המדיה לא פשרה ולא פיוס והסכמה על ערכים מרכזיים, באף לא אחד משלבי הדיונים וההכרעה. נהפוך הוא, הוא הגביר והדגיש דווקא מתחים ומחלוקות חברתיים, שהיקפם רחב בהרבה מהאשמת השוחד שעמדה במרכז המשפט. הקראת פסק הדין הייתה למקרה מובהק של אירוע מדיה של נידוי והשפלה, דרמה סוערת של קריאה להקאתו ולהרחקתו של הנאשם מתוכנו, שלמיטב שיפוטי, לא זו בלבד שלא חשפה ולא אשררה ערכים מאהדים בסיסיים של החברה, אלא ערעה את המבנה החברתי וחשפה את השסעים הבסיסיים של המבנה החברתי הישראלי, שלרוב אינם ניתנים לאיחוי.

לשיטתו של קארי, סיווגו של האירוע כאירוע מדיה של השפלה מעידה בהכרח על הכוחות המפרקים שעומדים בבסיס האירוע, אך פעולת הפירוק הזאת מביאה בסופו של דבר לאשרורו של המרכז הערכי. אירועי המדיה של ההשפלה, מסביר קארי, מחדדים את המרכז ובונים אותו מחדש באמצעות ההתמקדות בשוליו. ההוצאה של מישהו או משהו (אדם, סמל) אל מחוץ למחננו, הגדרתו כ"לא שייך לנו", "לא משלנו", מביאה בסופו של דבר להגדרתו מחדש של אותו זרם מרכזי שמגדיר "אותנו" ולאשרורו. ה"אנחנו" מטולטל, מוכה, נכאב, אך יוצא מהתהליך כשהוא מאושרר, מודע יותר לעצמו, ברור יותר; האחרים מסולקים מתוכו, נשלחים לגלות. טקסי נידוי והשפלה של שחזור גבולות ה"אנחנו" הנם תהליכים כואבים אך הכרחיים. הסדר החברתי זוכה שוב להיות מסומן במרחב ובזמן.⁶²

שני מרכיבים המשלימים זה את זה עומדים בשורש סטייתו של אירוע המדיה של הקראת פסק הדין במשפט דרעי מהקווים הכלליים שמסרטט קארי, מבחינת השלכותיו ותוצאותיו החברתיות והתרבותיות. האחד הוא שאלת קיומו המוסכם של ה"אנחנו" הישראלי, אותו זרם מרכזי, ערכי וסמלי של "ישראליות", האמור להיות מאושש בסופו של התהליך. האם אכן קיים מרכז ערכי זהותי שכוה? בהקשרה של החברה הישראלית בשלהי שנות התשעים, כלל לא ברור מה פירוש ה"אנחנו" הלאומי.⁶³

המרכיב האחר נוגע בזהותו של "גיבור" טקס ההשפלה. בניגוד לשופט רוברט בורק שמתואר אצל קארי כאמריקני מובהק ("All American"), אין לתאר את דרעי כטיפוס

61. ראו: Carey (לעיל, הערה 3), בעמ' 46-47.

62. שם, בעמ' 59-60.

63. סוגיית משבר הזהות הישראלי נידונה בהרחבה. ראו למשל יוסף גורני, החיפוש אחר הזהות הלאומית - מקומה של מדינת ישראל במחשבה היהודית הציבורית בשנים 1945-1987 (ועם עובד, תש"ן); רב-תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית - ספר הזיכרון לאריאל רוזן-צבי ז"ל (מנחם מאוטנר, אבי שגיא ורונן שמיר - עורכים, רמות, תשנ"ח); אמנון רובינשטיין, מהרצל עד רבין והלאה - מאה שנות ציונות (שוקן, תשנ"ח); לדיין בהשלכותיו של משבר זהות זה על התקשורת הישראלית ראו: Tamar Liebes and Yoram Peri, "Electronic Journalism in Segmented Societies: Lessons from the 1996 Israeli Elections", 15 *Political Communication* (1998) 27.

מובהק או "קלסי" של אותה ישראליות המקמקה. נהפוך הוא, דרעי הנו מייצג מובהק (בזמנו גם מנהיגה הפוליטי הבלתי מעורער) של קבוצת משנה ספציפית בתוך הקולקטיב הישראלי. הוא מגלם את החרדי (המזרחי) המובהק, המסרב להיטמע בתוך ה"אנחנו" הישראלי, האמורפי והמטושטש ממילא. ציורו של דרעי בצבעיה המאפיינים – שלא לומר סטריאוטיפים – של קהילתו אך מדגיש את השלכותיהם ההרסניות מבהינה חברתית של מרכיבים ייחודיים אלו. במילים אחרות, האירוע אינו מסמן רק אדם שנמצא מחוץ למחנה אלא קולקטיב שלם שכזה, בסיטואציה שבה אין מרכז מוכר ומוסכם של זהות, שביחס אליה ניתן לראות ולפרש את הנידוי וההגליה. ה"זר" הוצא אל מחוץ למחנה "שלנו", אבל ה"אנחנו" מתקשה להגדיר את עצמו.

בסיכום טיעוני כאן אני מבקש למקד את תשומת הלב בהקשר החברתי-הפוליטי-התרבותי הייחודי, שבו התנהל טקס הנידוי הנידון כאן. הקשר זה של העדר מרכז ערכי זהותי מוסכם, של היעדרה של משמעות מוסכמת של "ישראליות", טען את טקס הנידוי וההשפלה במטען מפרק. במקום שיאשרר את מבנה הזהות והמשמעות הדומיננטיים (באמצעות הקאתו של הזר אל מחוצה להם), חשף הטקס את מרכיביו המעורערים של המבנה ותרם לדרדרו.

2. שאלת השסעים שבנו את הטקס

חשוב להדגיש כאן, שהשסע הדתי (החרדי)-החילוני שריכוז סביבו את קווי השייכות והזרות הקולקטיביים בטקסט, היה לשסע היחיד שזכה להדגשה גלויה באירוע המדיה הנידון כאן. ואולם אף על פי שככלל התעלם השופט צמח מדמותו הייצוגית של דרעי כמנהיג עדתי, מנהיג מזרחי, הובן האירוע על ידי חלקים גדולים מקהלו כקשור ביותר לשסע העדתי בין מזרחים לאשכנזים בישראל. לפיכך נתפס טקס הנידוי של דרעי בקרבם כחלק מהמאבק של הממסד האשכנזי כנגד הקהילה המזרחית. כך חשף אירוע המדיה שסע חברתי נוסף, גם הוא בסיסי למבנה של החברה הישראלית. וכך, במכוון או לא במכוון, סימן האירוע בעיני רבים בש"ס ובציבור הישראלי שתי קבוצות גדולות ומובחנות כאזורים שאינם "ישראלים": החרדים והמזרחים.

3. חלקו של הקהל בטקס

לשיטתו של המודל שהוצג בפתיחת דבריי כאן, פתרון חברתי אפשרי למצב כזה של פילוג והתפוררות חברתית שאולי יכלה לצמות, הוא שהאירוע הזה, כמו טקסים אחרים, יגדיר מחדש את ה"אנחנו" ויאשרר את זהותנו; על הטקס ליצור (או ליצור מחדש) את ה"אנחנו". ואולם זה לא מה שקרה. נהפוך הוא. כדי להבין זאת יש לפנות שוב אל התאוריה של דיין וכץ, המפנים את תשומת הלב המחקרית לשחקן שלישי (מלבד המארגנים ואמצעי התקשורת), הממלא תפקיד בהתנהלותו של אירוע המדיה – הקהל. השתתפותו של הקהל באירועי המדיה היא פעילה ומיוחדת. הקהל משמש כצד שיש לו קביעה האם יצליח האירוע, איך יתויג, ואיך ישפיע.

באירועי מדיה של נידוי והשפלה, הקהל אמור לשמש בתפקיד המוציא לפועל של פסק הדין הערכי. הוא אמור להיות זה שיוציא לפועל את פסק הדין, שבית המשפט אינו מוסמך לו: ההוקעה הציבורית של הנאשם שסטה מהזרם המרכזי, הן ברמה הסמלית והן ברמה

המעשית. כלומר, במקרה הנידון, תפקידו ה"מיועד" של הקהל היה להרחיק את דרעי מהזירה הציבורית.

תגובתו המפוצלת, המגוונת והמנוגדת כל כך של הקהל הישראלי למשפט דרעי מדגימה היטב את חסרונו הבולט של ה"אנחנו" הזהותי, את חסרונו של זרם מרכזי ערכי. במבט לאחור בתשקופת רחבה יותר, שכוללת את תוצאות הבחירות לכנסת בשנת 1999, שנערכו שלושה חודשים לאחר מתן פסק הדין, נדמה כי כל קבוצת משנה בתורה הישראלית הגיבה לאירוע המדיה הנידון בהתאם להגדרת הזהות הייחודית שלה.

שני קצותיה של קשת התגובות מעידים יותר מכול על חלקו המשתנה של הקהל הישראלי באירוע המדיה הנידון: בקצה האחד נמצא מה שיכונה כאן המחנה החילוני-האשכנזי-הקיצוני שנציגיו הקולניים הדגימו יפה את הפנמתו של המסר ה"נכון" של אירוע המדיה של ההשפלה בערב הבחירות, לאחר שהתבררו הן ניצחונן של אהוד ברק והן התחזקותה המדהימה של מפלגתו של דרעי בהפכם את הקריאה "רק לא ש"ס" לססמת הניצחון של אהוד ברק בתניגות הניצחון. התנגדותם הנחרצת של נציגי המחנה המנצח לנהל את המשא ומתן הקואליציוני עם אריה דרעי או עם שלוחיו יכולה גם היא להתפרש כהפנמה ראויה של טקס הנידוי וההשפלה.

לעומתם, בקצה האחר של קשת התגובות עמדו המוני מצביעי ש"ס, שהפכו את הצבעתם למפלגתו של דרעי למעין מעשה של מחאה, כשהם מעניקים לה שבעה עשר מנדטים והופכים אותה למפלגה השלישית בגודלה.⁶⁴ הצבעה זו יכולה להתפרש, בין היתר, כפרשנות חתרנית של קהל אירוע המדיה: במקום לגרש, להוקיע ולהגלות את האשם המושפל, בחרו המצביעים הרבים לבחור בו כנציגם בכנסת ולחזק את כוחו הפוליטי באופן דרמטי.

סבורני שניתן לאתר גם אופן תגובה שלישי (ככל הנראה תגובתו של הרוב הישראלי), שעיקרו אדישות: מי שלא יצאו בגלוי נגד דרעי, שלא דרשו את סילוקו והוקעתו, שהיו מוכנים לנהל עמו משא ומתן, אך עם זה לא הפכוהו לגיבורם ולמנהיגם. למעשה הקהל הזה מדגים (גם אם באופן מעודן משהו) גם הוא את כישלונם של מארגני אירוע המדיה ביצירת התגובה הציבורית הראויה, שכן הוא נמנע מלמלא באופן פעיל את החלק המיועד לו: הדרשה הפומבית לגירוש של "גיבור הטקס" מהזירה הציבורית.

כאן המקום להדגיש כי דיין וכץ מכירים באפשרות של קריאה חתרנית של האירוע מצד הקהל. אדרבה, דיין וכץ מעלים על נס אפשרות זו, שכן לשיטתם, המקום שמותרים אירועי המדיה לפרשנות חתרנית שכזאת הנו בגדר אות ועדות לאופי הדמוקרטי של אירועי המדיה. לולא כן, מודים החוקרים, היו המרכיבים הפשיסטיים המצויים באירוע המדיה, כמו בכל טקס, משתלטים על משמעותו של הטקס ונוטלים ממנו את החיוניות הדמוקרטית שיש בו.⁶⁵ כאמור, קריאה חתרנית כזאת היא אחד המאפיינים הבולטים ביותר של המקרה העומד כאן לבחינה. ואולם באירוע מדיה של נידוי והשפלה, אין הקריאה החתרנית מסתכמת ב"פירוק" המשמעות שהתכוונו אליה מארגני האירוע אלא היא מפרקת גם את הקולקטיב.

64. לדיון רב-ממדי בדפוסי ההצבעה לש"ס, ראו ש"ס - אתגר הישראליות (יואב פלד - עורך, ידיעות אחרונות, 2001).

65. Dayan and Katz (לעיל, הערה 2), בעמ' 19.

לסיכום: אירוע המדיה הנידון כאן התרחש על רקע הקשר חברתי-תרבותי-פוליטי ייחודי, כזה שעורר את כוחותיו המפרקים של הטקס, ולא יכול היה להסתייע בו לצורך אשורו וחיווקו של המבנה החברתי הקיים. למרות מאמציו של הטקסט המשודר להתמקד במרכיב אחד של שאלת הזהות הישראלית שמתויג תחת כותרת "השסע הדתי-החילוני", שב והופיע מרכיב אחר, "השסע המזרחי-האשכנזי", כרלוונטי ל"קריאתו" של הטקס על ידי קהלו, כשהוא תורם לאנרגיה המפרקת של הטקס. קריאה זו משקפת את חלקו החשוב של הקהל בכל אירוע מדיה ומבהירה את מבנהו המורכב של התהליך התקשורתי.

ו. סיכום – נקודת מבט קונפליקטואלית להבנת אירועי מדיה

ג'והן פיסק (Fiske)⁶⁶ מציג מסגרת חלופית לניתוח של אירועי מדיה במונחיה של התאוריה החברתית המתמקדת בקונפליקטים החברתיים כמפתח להבנת המציאות החברתית-הפוליטית-תרבותית. לשיטתה של ג'ישה זו, התרחשויות הופכות לאירועי מדיה רק כאשר הן מגלמות את הסוגיות הבסיסיות שסביבן נבנים יחסי הכוח בחברה (ולמשל: בסוגיות של מעמד, מגדר וגזע), מנסחות את הסוגיות הללו מחדש ומפיצות אותן. באופן זה אירועי מדיה משמשים כמעין "זירה ציבורית תחליפית",⁶⁷ שבה האנשים משתתפים בפעילויות ובדיונים פוליטיים המעצבים את העולם סביבם. במילים אחרות, לשיטתו של פיסק, המנוע שמניע אירועי מדיה הוא מאבק שיחני (דיסקורסיבי), ולא מגמות של פיוס ופשרה. מאבק זה קשור תמיד בזרמים תרבותיים שיוצאים נגד ההגמוניה, כמו גם זרמים דומיננטיים, המייצגים את הזרם המרכזי. זו הסיבה לכך שאירועי מדיה מחשמלים את קהלם.⁶⁸

אירועי מדיה, כמו כל טקס אחר, מספרים סיפור. הנרטיב שעליו הם מתבססים מגלם את תפיסת העולם שרוצים לקדם ולהפיץ מי שמארגנים ומפיצים את האירוע. מכאן נובעים המרכיבים הבלתי נמנעים של כוח וקונפליקט המצויים כאמור בכל טקס, מאחד ומשלב ככל שיהיה.⁶⁹ זה המקור לתפקיד המרכזי שממלאים אירועי מדיה בזירה הפוליטית, כמו גם הסיבה לכך שהשליטה עליהם נעשית סוגיה חשובה מאוד מבחינה פוליטית: "בשורשה, הפוליטיקה היא סמלית, משום שהן התגבשותן והתעצבותן של התארגנויות אנושיות והן ההיררכיות שנובעות מהן תלויות בפעילות סמלית".⁷⁰

⁶⁶ John Fiske, *Media Matters: Race and Gender in U.S. Politics* (1996).

⁶⁷ Jurgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society* (1989); Daniel C. Hallin, *We Keep America on Top of the World: Television Journalism and the Public Sphere* (1994).

⁶⁸ Darnell M. Hunt, *O.J. Simpson Facts and Fiction: New Rituals in the Construction of Reality* (1999).

⁶⁹ Phillip Elliott, "Press Performance as Political Ritual", *The Sociology of Journalism and the Press* (Harry Christian – ed., 1980) 141.

⁷⁰ David I. Kertzer, *Politics & Symbols: The Italian Communist Party and the Fall of Communism* (1996), 4; David I. Kertzer, *Ritual, Politics, & Power* (1988).

לעתים קרובות הזכות להכתבת הנרטיב העומד בבסיס אירוע המדיה נחלקת בין מארגניו או מנהליו לבין אמצעי התקשורת המשדרים את האירוע. שיתוף זה נובע בייחוד מהאופי הטקסי המורכב של אירועי המדיה, כמו גם מהתפקיד הייחודי שממלאים אמצעי התקשורת בעצם "היותו" של אירוע המדיה. במקרה הנידון כאן, מארגן האירוע, בית המשפט, המואנש בדמותו של השופט יעקב צמח, זכה לעמדה מועדפת וייחודית, שממנה הוא הכתיב תנאים שאינם רגילים לקיומו של האירוע, והעניקו לשופט את היכולת להכתיב באופן כמעט בלעדי את הנרטיב הפורמלי של האירוע, או לפחות את הנרטיב שהאירוע אמור היה לשדר. כפי שחזתה התמקדותו של פיסק בסוגיית המאבק הנרטיבי השיחני סביב הכתבת משמעותם של אירועי מדיה, נתקלה הכתבת ה"הגמונית" של בית המשפט ב"קריאה" ביקורתית ו"חתרנית" מצד חלק גדול מקרב הקהל באירוע. במקום להביא לסגירתו של המעגל ולתחושה ברורה של סיום האירוע, הפכה הקריאה ה"חתרנית" לזרו למאבקים פוליטיים, חברתיים ותרבותיים.

עם כל העצמה והשליטה שהופעלו באירוע המדיה הנידון, הוא לא יכול היה להחזיק מעמד בלא שיתוף הפעולה המלא של קהלו, לפחות ברמת הדימוי והסמל. במונחי הדיון הנרטיבי שהוזכר לעיל, קהלו של אירוע המדיה חייב לקבל את "קריאת הטקס" באותה הרוח שהתכוונו אליה המארגנים כדי שזה ישמש כאמצעי של כוח. קריאה קונסנסואלית ומאוחדת שכזאת היא גם מה שמעניק לטקס את אופיו המשלב והמאחד.

המקרה שנידון כאן מדגיש את העובדה שבהיעדרו של אותו מרכיב מרכזי, ההסכמה החברתית והתרבותית סביב מבנים של ערכים וזהות, לא תיתכן קריאה הומוגנית ועקבית של האירוע לאורכה של החברה ולרוחבה. במצב כזה, הפעלתו של הכוח הטמון בטקס אינה אפשרית כאשר תפקודו האינטגרטיבי של הטקס מתפוגג, והאירוע עצמו מתמוטט.

